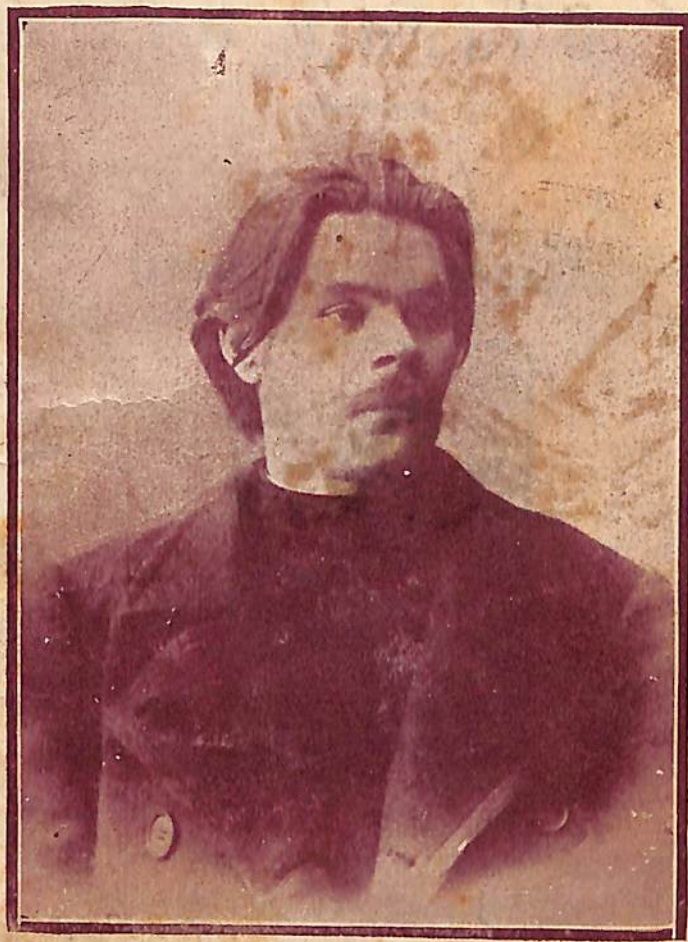

ԻՄ ԸՆԿԵՐՍ

ՄԱՔՍԻՄ ԿՈՌՔԻ

891.71

Գ-83

268

831 71
4-83

12 MAR 2011

ՄԱՔՍԻՄ ԿՈՌԲԻ

ԻՄ ԸՆԿԵՐՍ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ST. NERSES SHINORHALI
LIBRARY

Հրատարակիչ ՅԱՐՈՒԹ ԱՔՐԱՀԱՄԵԱՆ

Պապր Ալի, Քեօի էֆ. խան, 10

1928

MAR 24 2013

70091

Մ Ե Ր Ի Օ Ս Բ Ը

Մախիմ Կոնֆի, որուն գեղեցկագոյն վիպակներէն մին կը հրատարակենք, առ հասարակ ծանօթ դեմք մըն է Հայ գրական շրջանակներուն մէջ:

Մախիմ Կոնֆի յայնուրիւն մը եղած է ռուս գրականութեան մէջ. դատարկաբան մը՝ որ ս եւ է կանոնաւոր ուսում ու դաստիարակութիւն ստացած չրիլալով հանգեցած, յանկարծ մտած է քննադատելու դատարկութիւն մէջ ու հոն իրական յեղաշրջում մը յառաջ բերած է, բան մը՝ որ Թոլստոյէն ի վեր պատահած չէր: Ծնած է 1868ին, Նիժնի Նովորոսի մէջ, շատ աղքատ ծնողքէ մը, եւ կանուխէն որք մնացած է. ամենէն առաջ զինքը կոչակարի մը եղած աշակերտութեան դրկեցին, բայց անիկա փախաւ, որովհետեւ նստողական կեանքը հանելի չեկաւ իրեն. յետոյ մտաւ փորագրիչի մը եղած, բայց հոնկէ ալ կծիկը դրաւ, պատկերավանառի մը խանութը մտնելու մտնով: Բայց երբ այս վերջինին եղան ալ ելաւ, ալ ինչ գործ քսեալ քաւ, խոհաւար, պարսիկական, եւլն., մինչեւ որ տասնեւինգ տարեկան ըլլալով, սկսաւ կարդալ ռուս գրագետներէն Կոկոյը եւ Ուսէնսոֆին, ինչպէս նաեւ Ալեքս. Տիւման, որք իր վրայ մեծ տպաւորութիւն գործեց: Որովհետեւ տղայութեանը չէր կրցած ուսում առնել, Կոնֆի ջանաց այդ պակասը դարմանել, բայց որովհետեւ աղքատ էր, չկրցաւ ձեռնարկ ուսանիլ, որով դարձեալ գործի մտնել պէտք եղաւ, ու այսպէս Կոնֆի հաջադարձութիւն քաւ, ամսական 40 դր. միայն ստանալով: Բայց Կոնֆի բաց օդին վարժուած բախտաւորութիւն տղայ մըն էր. այդ պատճառաւ շուտով ձգեց փութն ու ալիւրի պարկերը, եւ փողոցի տղոց հետ սկսաւ քե՛լ ուսանիլ, քե՛լ դրամ ժամիլ, երբեմն փայտ սղոցելով, երբեմն ալ

ST. MENEGES CHRONICLE
JOURNAL
LIBRARY

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ

858-2011

փարափի վրայ բեռնակրութիւն ընելով. 1888ին յուսահատութիւն մը եկաւ վրան, ու փորձեց անձնատապան ըլլալ, եւ վերջապէս, դիպուածն այնպէս. բերաւ որ փաստաբան մը գրայ իրեն վրայ, հետաքրքրութիւն իրմով եւ իր ընթերցումներուն ուղղութիւնն այլ: Կոնֆի ինչ մը ասեն այդ պատշաճ փաստաբանին եւ ուսանելէ ետք անոր ետեւն ալ մեկնեցաւ ու Ռուսաստանի բոլոր կողմերը քափառելով, ամեն տեսակ արհեստի ձեռք գտնելու, ու ամենեւնի վերջ ինքզինքն տուաւ գրականութեան. 1893ին ծանօթացաւ ռուս գրագէտ Քոլոյկինովի եւ հետաքրքրեց «Չեյնա» անուն վիպակ մը, որ մեծ ազդեցութիւն հասցեց:

Կոնֆի մեծ մասամբ քափառաւորչիկներու հետ եւ անոնց կեանքը ապրած ըլլալով, գրեթէ իր բոլոր գրութիւններուն մէջ այդ կեանքէն նօթ մը կայ. իր վիպակներուն մէջ, որոնք Մօքսսանիները կը յիշեցնեն, յաճախ երկու անձինք միայն կը խօսին ու կը գործեն, ինչպէս, օրինակի համար, *Իմ Ընկերային* մէջ: Այդտեղ չէք գտնիր վիպական կենդանութիւններ, կամ արկածալից միջոցապէս, Կոնֆի վիպակները պարզ ու անկեղծ պատկերացումներ են ժողովուրդի կեանքին եւ բարքերուն: Ինչ որ կը պատմէ անիկա, տեսած է, ռուս գրականութեան մէջ մտնելով քափառաւորչիկներու կեանքին պատկերացումը, որոնց մասին մեծ հետաքրքրութիւն մը արթնցուց. իրմէ առաջ ռուս գրագէտները հետաքրքրուած էին ռուս ժողովուրդին զարգացած դասակարգի կեանքով, աւելի ետք զբաղեցան *մոթիքներով*. «մոթիքական գրականութիւնը» ընկերային եւ քաղաքական կարեւորութիւն մը ստանալով ռուս ստեղծագործութեան գործին մէջ մեծ դեր խաղաց: Եւ սակայն դասակարգ մը կար տակաւին, որ մուրին մէջ անկեւար կը մնար. քափառաւորչիկներու դասակարգն էր ասի, տարաւեւ, տարօրինակ այլ բուռն դասա-

կարգը, որ կը կը բաղկանար ժողովուրդի բոլոր խաւերէն, գիւղացիներէն, կղերականներէն, ազնուականներէն ու վաճառականներէն. ասոնք կը ձեւացնէն քափառաւորչիկներու մեծ ընտանիք, որուն անդամները նիւթական, բարոյական ու մտաւորական վիճակի համեմատութիւն մը ունենալով անզգայաբար եւ իրարմէ կուգան ասոնք առ հասարակ չեն գրեւ, ինչ կը խօսին, ու քեզ իրենց մտածումները շատ բարդ են, բայց լեզուին պարզ է, գիրենք հասկնալու համար պէտք է երկար ասեն իրենց հետ ապրած ըլլալ, եւ իրենց կեանքին հետ նոյնացալ, որպէս զի ինքզինքն չի ծածկեն. իսկ զանոնք նկարագրելու համար արտաքին կարողութեան տէր մարդիկ պէտք են: Ահաւասիկ Կոնֆի այս կարողութիւնն էր որ ի յայտ բերաւ, մանաւանդ որ իր կեանքին ու տաղանդին մասնալուծութիւնները դեպի հոն կ'առաջնորդէին զինքը:

Շնորհիւ թուրքերէնի եւ թուրքոյի լազորագործութեան, ռուս ժողովուրդի զարգացած դասակարգներուն ընդլզոյ տարր աւելի կամ նուազ նանչցուած էր արդէն. իսկ Կոնֆի վիճակուեցաւ նկարագրել ռուս յեղաւթումի մէկ նորագոյն երեւոյթը, ազասագործութեան մեծ դասին նուիրուած անհոններուն հերոսները աստուածացնելով:

Իսլամ Ուսուսթի կը պատմէ իր *Յիշատակներուն* մէջ, թէ Ռուսական զարգէտ քաղաքին, Քարմէն Սիւլա, շատ բարձր կը դասէր Կոնֆի գործը բոլոր ռուս գրականութեան մէջ: «Անիկա, կ'ըսէր, զիսէ ընթերցողին ուշադրութիւնը գրաւել. ռուս ժամանակակից գրականութեան մէջ բոլորովին նոր ուղղութիւն մը մտնուած է:» Քարմէն Սիւլա այս խօսքերով հաւանորէն կ'սկնարէ այն ձիւրին, զոր Կոնֆի ունի իր ընթերցողը հրապուրելու համար:

Այն ասեն Մախիմ Կոնֆի ձեռքալալուեցաւ

Բեղերապուրկի մէջ, իբրեւ «ապսամբուրիւն գրգռող» եւ մայրաքաղաքի ամբողջին մէջ բանտարկուեցաւ, բայց բովանդակ աշխարհի հանրային կարծիքը այնքան ուժգնօրէն բողոքեց այս անիրաւ բանտարկութեան դէմ, որ կառավարութիւնը հարկադրուեցաւ ազատ արձակել զայն: Բանտէն ելլելուն պէս, Կոնֆի գնաց արտասահման, եւ երկուր ժամանակ պտտեցաւ Ամերիկա, ռուս յեղափոխութեան ի նպաստ հանգանակութիւններ ընելով եւ միջոցներ գումարել չալով:

1908

Թ.Յ.Բ.Գ.Մ.Ն.Ե.Զ.

1928ի Մարտամսուան ընթացքին՝ Մախիմ Կոնֆիի ծննդեան վարսուճամեակը մեծ արարողութիւններով տօնուած է ամբողջ Ռուսիոյ մէջ:

Իփսական, գրական եւ գործաւորական միութիւններու կողմէ բազմաթիւ հանդէսներ տեղի ունեցած են: Մեծ գրագէտին ի պատիւ բացուած ցուցահանդէսի բացումին մէջ իր երկերը ցուցադրած եւ ներկայացուցած են, որոնք միլիոններու կը հասնին:

Բոլոր բերքերը Մախիմ Կոնֆիի նուիրուած քիւրեհրատարակած են: Ռուսիոյ ամեն կողմերէ շնորհաւորական նեղագիրներ հասած են: Մասնաւորաբար Ռուսիոյ ներկայ աւագանիէն Ռիֆօն եւ Պոլսաբիւն իրենց շնորհաւորութիւններուն հետ չեն մոռցած նաեւ իրենց երախագիտութիւնը յայտնել մեծ գրագէտին՝ ներկայ Ռեփիմին վրայ անոր ունեցած անսահման ազդեցութեան համար:

ԻՄ ԸՆԿԵՐՍ

Օտէտայի նաւահանգիստին մէջ հանդիպեցայ անոր: Երեւ. օր, ուշագրութիւնս գրաւեց իր հարրուտակող և յեղան անձը, սիրուն մօրուքով մը շրջանակուած կովկասեան զէմքով: Անիկա կը գրաւէր զիս. կը տեսնէի զինքը ժամերով, քարափի հասարակին վրայ կեցած, որ իր գաւազանին գնդիկը կը ծծէր, և իր նշածեւ աչքերը՝ ախորժէն կը քրննէին նաւահանգիստի սղաւթը ջուրը: Օրը տառն անգամ առջեւէս կ'անցնէր, անհոյ թափառկողով մը գնացքով: Ո՞վ էր ան...: Սկսայ զինքը լրտեսել: Եւ ինքը, իրբեւ թէ զիս արհամարհելու համար, հեռու հեռու աւելի յաճախ կ'երևէր ինձի: Վերջապէս սորվեցայ հետեւէն ճանչնալ իր նորածեւ, բացողոյն, քառակուսուսը հագուստը, իր արուեստագէտի կակուղ զլխարկը, իր ծոյլ քայուածքը և նոյն խակ իր ձանձրացած ու բթամիտ նայուածքը: Իր ներկայութիւնը կատարելապէս անբացատրելի էր նաւահանգիստին մէջ, չոյկենտոնիւ և վաշտաշարմերու առջերան, չզլթաներու խժողովին, գործաւորներու կանչվրտուտներուն, այս բոլորն ու կատարի իրարանցումին մէջտեղ, որ կը գրաւէ զքեզ ամէն կողմէ, որ զլուխդ ու ջիւղերը կը բթացնէ: Նաւահանգիստին մէջ բոլոր մարդկային էակները գերիներն էին հակայ մեքենա-կանութիւններուն, որ անոնցմէ կը պահանջէին անգուղ անպարտք, ուշագրութիւն և աշխատութիւն: Ամէն ոք իրար կ'անցնէր չոյկենտոնիւ և վակոններուն շուրջը, զանաւոր բեռներով կամ սղաւթերով

զրազուած : Ամէն ոք յոգնած ու մոռնող էր : Կը վազվառէին , կը հայհոյէին , փռէին մէջ , ծով քորտինքի մէջ . . . : Ու , աշխատութեան իրարանցումին մէջ , յամբօրէն կը քայէր այս արտակարգ մարդը , մահացու ձանձրոյթի և բնականօրէն անտարբերութեան գէմքով մը :

Վերջապէս , չորրորդ օրը , ձաշի ժամուն , գէպի իր կողմը սայթաքեցայ և որոշեցի ամէն պարտադրի մէջ խմանայ թէ ո՛վ էր ան : Չմերսել մը և հաց առած , իրեն բոլորովին մօտիկ տեղաւորուեցայ , սկսայ աւակ և քննել իմ մարդս , խորհեալ իրեն հետ խօսակցութեան մասնելու ամենէն խոհական միջոցին վրայ :

Ուրի վրայ էր , թէյի սնտուկներու կրթնած , աննպասակ իր չուրջը կը գիտէր և իր գաւազանին վրայ սրինդ կը զարնէր :

Ինծի համար , որ բակտան թափառաշրջիկ մըն էի , իմ վաշտակիքի բեռնաթամբա կռնակս , ամուխով սեւցած , զփռւարին էր խօսակցութիւն մը բանայ այս սնուկին հետ : Բայց , մեծ դարմանքով գիտեցի թէ չէր կրնար աչքերը բամբակ ինէ , և թէ իր նայուածքը ծախորդ ու անասնական հետամտութեամբ մը կը բացափառէր : Եղբակացուցի թէ իմ գիտազութեանս առարկայ եղող այս մարդը անօթի էր , և , չուրջս արագ ակնարկ մը պտայնելէ յետոյ , անուշութեամբ հարցուցի անոր .

— Կ'ուզէ՞ք ուտել :

Թունդ երաւ , անկուշտ գիտածուծի մէջ՝ թերեւս հարիւր հետ զօրաւոր ու սեղմ ակտաներ ցոյց տուաւ , և , իր կարգին , անպատահութեամբ չորս կողմը նայեցաւ :

Ոչ ոք մեզի ուշադրութիւն կ'ընէր : Այն ատեն իրեն տուի ձմերուկին կէսը և ցորենի հաղի կտօր մը : Յափշտակեց տուածս և աներեւութացաւ , վաճառքի սնտուկներու վրայ նստելով : Մերթ րնդ մերթ գլուխը

կը բարձրանար . գէպի ետ նետուած գլխարկը՝ թուխ ու խոնաւ ձակատ մը երեւան կը հանէր : Իր գէմքը կը ճառագայթէր լայն ժպիտով մը , և ինծի աչք ունք կ'ընէր , առանց վայրկեան մը ծամելէ գազրելու : Նշան բրի իրեն սպասել ինծի և գացի միւս գնդ , զոր բերելով իրեն տուի : Սնտուկներուն մօտ աջնպէս մը նստայ՝ որ իմ նէգ սնուցս աժրաջովին ծածկեմ բոլոր նայուածքներէն : Մինչեւ այն ատեն , կերած էր անհանգստութեամբ վայրենի սնտուկի մը՝ որ կը վախնայ թէ իր պատուար կը խրն իրմէն : Նիւս աւելի հանդարտութեամբ կ'ուտէր , բայց նորէն այնքան արագ և այնքան անյապօրէն՝ որ ինծի անհանգստեցիկ եղաւ աւելի երկար ատեն գիտել այս սովալլուկ էակը , և անդին դարձայ :

— Շնորհակա՛լ եմ , չա՛տ շնորհակալ եմ :

Ուստ թոթովեց , յետոյ ձեռքս բռնեց , սեղմեց և ուժգնօրէն թոթովեց :

Շինդ վայրկեան չէր անցած , որ արդէն ինծի կը պատմէր իր պատմութիւնը : Շառքօ Օրթաձէ Վրացի իշխանը՝ Գ թախանի հարստա կալուածատէրի մը մէկ հատիկ գաւակն էր : Անդրկովկասեան երկաթուղիի կայարաններէն մէկին մէջ պաշտօնեայ էր , և կը բնակէր բնիկերի մը : Հետ Այս բնիկերը յանկարծ անյայտացաւ , Շառքօ իշխանին զրամն ու արժեթուղիները մէկտեղ տանելով և իշխանը զայն փնտալու ելաւ : Դիպուած ծով մը խմանալով թէ բնիկերը Պաթմուծի համար տուած սակ տուած էր , Շառքօ իշխան հոն գնաց : Բայց Պաթմուծի մէջ տեսաւ որ բնիկերը Օսեան մեկնած էր : Այն ատեն Շառքօ իշխան իր բնիկերներէն Վանօ Սիւսնիձէ անունով տարեկից բայց տարբեր կերպապրութեամբ վաթսամիւրայի մը անցալիքը տուաւ ու մեկնեցաւ Օսեան : Հոն , ստիկանութեան ազգարարեց այն գաղտնիներ՝ որուն զո՞ն եղած էր . իրեն խոտապան

յանդատորը գտնել: Երկու շաբաթէ ի վեր կ'ապտէր, մօտի գրամը կ'իմնած էր, և չորս օրէ ի վեր բերանը փշրանք գրած չէր: Մօտիկ կ'ընէի իր պատմութիւնը, որ անկեղծ կը թուէր, ու հայհալութիւններով կ'ընդհատուէր: Քննեցի այս մատաղատի մանչը, հաւատացի իրեն և զթացի: Գրէթէ տղայ մըն էր ան, տառնելիներ տարեկան էր և միաւսուցիչական մասին աւելի մատաղ էր: Յաճախ, խորին սրտառութեամբ կը խօսէր իր հին բարեկամութեան գող բնկերին նկատմամբ՝ որ իրմէն խլած էր այնքան թանկագին տոտրկաներ: Շառքօի սարսափելի հաշրը իր տղին գլուխը պիտի կտրէր աղանապակէս, եթէ զանոնք չզանէր: Կը խորհէի որ, եթէ ոչ ոք օգնութեան ձեռք չկարկատէր այս երկատարողին, անիկա պիտի բնկարգուէր քաղաքին մէջ: Գիտէի թէ ի՞նչ ստորնագոյն դիպուածներով թափառաչը ինկներու թիւը կը բնոր և իշխան Շառքօի հաճաք կ'ընդունարէի բոլոր հաւանականութիւնները, մանկաւ այն յարգելի բաց ո՛չ յարգուած դատակարողին մէջ...: Փափաքեցայ իրեն օգնելու: Իմ սոճիկն անբաւական էր մինչև Պաթմոմ տունակի մը համար, և բազմաթիւ գրասենեակներ գացի, Շառքօին՝ համար ձրի տանակ մը խնդրելու: Ուժգնօրէն ցոյց տուի օգնութեան կարելւորութիւնը և ուժգնօրէն մերժուեցայ: Առաջակեցի Շառքօին որ իրեն բնկերանաւ ստիկանութեան պետին մօտ, տոմսակ մը խնդրելու համար, բայց խոսիւցաւ և յայտարարեց ինծի թէ չպիտի երթար: Ինչու: Չէր վճարած իր իջած սենեակին ստիկանատիրոջ վարձքը, և երբ իրմէն գրամ տաճանջած էին, մէկը ձեռած էր յետոյ փախած էր: արդարապէս կ'ենթադրէր որ ստիկանութիւնը իրեն չնորհակալութիւն չպիտի յայտնէր իր պարտքէն խոստոված, յետոյ՝ մարդու գործ կամ բլլալուն համար, — մանաւանդ չէր յիշեր որ

մէկ, երկու, կամ երեք թէ չորս անգամ զարկած էր...:

Կացութիւնը կը կնճատէր: Որոշեցի աշխատել, այնքան որ մինչև Պաթմոմ ճամբարդութեան գրամը չանէի: Բայց, աւագ, յայտնի էր թէ այդ բանը այնքան շուտ չպիտի պատահէր կամ բնաւ, որովհետև, իր երկարատեւ ծառայութեան և տար, այս Շառքօն երեք հոգիի կերածին չափ կամ նոյն խոկ աւելին կ'ուտէր:

Այդ պահուն, սովորականներուն արշաւանքին հետեւանքով, նաւահանդիսաներուն մէջ օրականներու սովաղներ ինկած էր, և իմ սոճիկիս՝ ութսուն կուպէկէն, երկուքս՝ վաթսունը կ'ուտէինք: Բաց տոտի, իշխանին հետ իմ հանդիպումէս առաջ, որոշած էի իրիմ երթալ, և չէի ուզեր մինչև մինչև վերջը թրիմ երթալ: Ուրեմն առաջարկեցի իշխան Շառքօին ինծի հետ ստրով ճամբորդել, հետեւեալ պայմանով. եթէ իրեն բնկեր մը չգտնէի թիֆլիսի համար, ևս ինքս պիտի տանէի զինքը, և, եթէ գտնէի, իրարմէ պիտի դատուէինք:

Իշխանը ակնարկ մը նետեց իր նստը կօշիկներուն, իր գլխարկին, իր տարաւին վրայ, չտկեց չտկտեց իր ժաքէթը, խորհրդածեց, շատ մը հաւատ չեց, ու վերջապէս հաւանեցաւ: Եւ աչտուս մենք հետեւան Օտէտէն թիֆլիս գալիսք:

Երբ Բէռոսն հասանք, իմ կարծիքս չկնտած էր իմ բնկերիս մասին: Միամիտ ու վայրենի էակ մըն էր ան, չափազանց քիչ զարգացած, գուարթ՝ երբ կերած բլլար, վնաս՝ երբ անօթի էր, զօրաւոր և ոչ չար կենդանի մը նման:

Ճամբորդութեան միջոցին, կը խօսէր ինծի կովկասէն, այն կեանքէն՝ զոր կը վարէին վրացի սեփականատէրերը, կը խօսէր անոնց խաղերէն և իրենց

գեղացիներու հետ ունեցած յարաբերութիւններէն։ Իր պատմութիւնները շահեկան էին, զերծ չէին տեսակ մը գեղեցկութենէ, բայց իմ բնկերիս անձը այն տեղ իրեն համար, քիչ չտղթարթիչ երեւոյթի մը ներքեւ կ'երեւար։ Ահաւասիկ նմոյշ մը իր պատմութիւններէն։ Հարուստ իշխան մը խնջոյք մը կուտայ իր բարեկամներուն։ Գինի խմցին և վրայիներու նախամեծար աստա խորաիկներ կերան, ու յետոյ իշխանը իր հրաւիրակները ակտար հրաձգուց։ Չինքը թափեցին։ Իշխանը լատպոյնին վրայ ցատկեղ ուսկաւ գաչաին մէջ շրջան բնկ։ Ետնորուն ձի մըն էր հեծածը։ Հրաւիրակները կը դովէին անոր գեղեցկութիւնն ու արագաշարժութիւնը։ Իշխանը կը մեկնի երկրորդ անգամ, երբ գաչաին մէջ յանկարծ երեւան կապայ գեղացի մը՝ ձերմակ ձիու մը վրայ, որ իշխանը կ'անցնի, որ կ'անցնի և... հպարտութեամբ կը խնդայ։ Իշխանը ամօթ զգաց իր կոչնականներուն առջև...։ Սարափեկիօրէն յոնքերը պոսակց, չարժամով մը գեղացին կանչեց, և, երբ անիկա մօտեցաւ, թուրի հարուածով մը գլուխը ձեղքեց, իր բեւոյժէրը ձիուն ականջին մէջ ուղղեց և գաչն սպաննեց։ Յետոյ գնաց իշխանութեանց իր բրածը յայտարարել։ Չինքը տաժանակիր աշխատութեան գտաւ պարսկցին։

Շատ քա կը թուի ցաւիլ իշխանին վրայ։ Կը փորձեմ իրեն համբոյնել թէ այդ մարդը անարժան է կարեկցութեան, բայց ան ինձի քարոզ տալու երեւոյթով կը պատասխանէ. — Իշխաններուն թիւը քիչ՝ բայց գեղացիներունը շատ է։ Գեղացիի մը համար պէտք չէ իշխան մը գառապարտել։ Ինչ է գեղացի մը։ Ահաւասիկ։ — Եւ Շատ քա ինձի ցոյց կուտայ հոգի կոչաւ մը — մինչդեռ իշխան մը՝ աստղի մը կը նմանի։ Կը վիճինք ու ան կը բարկանայ. երբ

կը փրփրի, գալլի մը նման ակասները կը ցուցնէ և իր գէմքը կը խոժոխի։ — Կե՛հ, Մաքսիմ, գուն Կովկասի կեանքը չես գիտեր, կը պոսա ինձի։

Իմ փաստերս անօգուտ են իր պարզութեան գէմ, և ինչ որ ինձի պայծառ կ'երեւի, ծաղրելի կը թուի անոր։ Իմ արամարտութիւնս չէր հաճնի իր ուղեղին, և երբ, մեծ դժուարութեամբ, իմ գաղափարներուն գերազանց ճշգրտութեան մասին յայտնի ապացոյցներով, նեղը կը գնէի զինքը, չէր շփոթեր և ինձի կ'ըսէր։ — Գնա՛ Կովկաս, մնացի՛ր հոն, պիտի տեսնես որ ճշմարտութիւնը կ'ըսեմ։ Արարտ աշխարհք այդպէս կ'ընէ. ուրեմն արդա՛ր է աս։ Ինչո՞ւ համար քեզի պիտի հաւատայի, քանի որ մինակ դո՛ւն ես որ կ'ըսես թէ «ասիկա սխալ է», մինչդեռ հազարաւոր մարդիկ կ'ըսեն. «ասիկա ճիշդ է»։

Այն ատեն, կը լռէի, համկնալով թէ անոր պէտք էր սչ թէ խօսքեր, այլ իրողութիւններ մտանոնչել, վասն զի խելքչ անոր պատկած էր թէ՛ կեանքը, իր ներկայ ձեւին մէջ, արդար էր ու կանոնադրուած։ Եւ լուռ կը կենայի և ինքը կը յաղթանակէր, այնքան վստահութիւն ունէր իր կեանքի կատարեալ ճանաչողութեան մէջ, և իմ յառթիւնս թույլ կուտար իրեն չափազանցել իր կովկասեան կեանքի պատմութիւնները, վայրենի գեղեցկութեամբ, հուրով և խուրաւուրով լեցուն։ Այս պատմութիւնները զիս կը շահագրգռէին ու կը յափշտակէին, և միևնոյն ժաւմանակ կ'ըմբոստացնէին զիս իրենց անդթութեամբ, իրենց սորկութեամբը՝ զէպի հարստութիւնն և ուժը, բացակայութեամբը այն բանին՝ զոր իւրաքանչիւր մարդու համար կ'անուանեն պարտաւորիչ բարեկամն։ Անգամ մը պատահութիւն ունեցայ Շատ քաին հարցնելու թէ Քրիստոսի ուսուցումը կը ճանչնա՞ր։

— Անտարակո՛յս, պատասխանեց ուսերը բարձրա-

ցնկում, բայց երբ գինքը լաւ մը հարցախորհցի, յայտնուեցաւ թէ իր գիտցածը սա՛ էր միայն. «Յիսուս անունով մէկը գոյութիւն ունեցած էր, որ պատճառաւ էր հրէաներուն օրէնքին դէմ, և այս պատճառով հրէաները զայն խաչը հանեցին: Բայց անիկա Աստուած էր ու խաչին վրայ չմնաւ, երկինք բարձրացաւ ու մարդերուն առաւ ուրիշ օրէնքներ:»

— Ո՞ր օրէնքները, հարցուցի:

Շատքօ ինծի նայեցաւ. ծաղրածու զարմացումով մը և բաւ. .

— Դուն քրիստոնեայ ես: Լա՛ւ, ե՛ս ալ քրիստոնեայ եմ: Երկրի վրայ գրեթէ ամէն մարդ քրիստոնեայ է: Այն ատեն ի՛նչ կը հարցնես ինծի: Կը տեսնես թէ ամէն ոք ի՛նչպէս կ'ընէ... Ա՛յլ է անա Գրիստոսի օրէնքը:

Ես յազուեցայ և սկսայ անոր պատմել Յիսուսի կեանքը: Նախ ուշադրութեամբ մտիկ քրաւ. յետոյ քիչ քիչ ուշադրութիւնը ցրուեցաւ ու վերջապէս յօրանջեց: Տեսնելով որ իր սիրտը ինծի չէր լսեր, վերստին իր միտքին գիմում ըրի: Խօսեցայ այն ատուակութիւններուն մասին զոր կարելի է քաղել զթութեանէն, գիտութեանէն, արդարութեանէն, — աստուարութիւններու և՛ միմիա՛յն աստուարութիւններու վրայ խօսեցայ:

— Ան որ զօրաւոր է, իր ձեռքովը օրէնքը կը հաստատէ: Անոր սորվեցնելու բան չկայ, — Եթէ նոյն իսկ կոչը բլրայ, նորէ՛ն իր ձամբան կը գտնէ ան — պատասխանեց ինծի յաւթընէ՝ իշխան Շատքօ:

Դիտէր ինքն իրեն հաստատարիմ մնալ, և ասիկա իմ չարդանքս կը գրգտէր: Բայց ան վաշրենի, անգութ էր, և, մերթընդմերթ կ'զգայի թէ ասելու

թեան կայծ մը կը բռնկէր իմ մէջս՝ անոր դէմ: Այսու հանդերձ մեր միջեւ չփնտնեցի կէտ մը գտնելու. յետք չէի կորսնցնէր, — գետին մը՝ սրուն վրայ կարենայինք իրարու հանդիպիլ ու հասկնալ զիրար:

Սկսայ աւելի պարզ խօսիլ իրեն, ջանալի մօտենալ: Դիտեց իմ փորձերս և, եղբակացնելով թէ կ'ընդունէի իր գերակշռութիւնը, հեազհեա՛ ինծի գէմ աւելի խրոխտ չեղաւ մը առաւ: Կը տապնապէի, տեսնելով իմ փաստերու ֆախճախտելով փռչի գաւնալը, իր կեանքի բմբուսմիտ քարէ պատին դէմ:

Բէռեքօփր անցած էինք և կը մօտենայինք Խրիմի բնակարան: Երկու օրէ ի վեր արդէն կը տեսնէինք զանոնք հարկոյնին վրայ: Կապուցաւ էին անոնք և կը նմանէին ամպի թեթեւ փերթերու: Հետուէն կը հիանայի անոնց վրայ և կ'երազէի և քիմք ծովեղերը:

Բայց իշխանը վրացերէն Երզնկի կ'երգէր և ուրրատում էր: Մեր ամբողջ զբաւը վատնած էինք և ստակ չահելու հաւանականութիւնը չէր ներկայանար ո՛չ մէկ տեղ: Կը փութայինք գէտի Թէոպոխա, ուր աշխատութիւններ սկսուած էին, նաւահանդիսաւ մը շինութեան համար: Իշխանը ինծի կ'ըսէր թէ ինքն ալ պիտի աշխատէր, և թէ վատակումը գրամով՝ ծագով մինչեւ Պաթում պիտի երթայինք: Պաթումի մէջ շատ բարեկամներ ունէր և գիւրութեամբ ինծի պաշտօն մը պիտի գտնէր... պահապանի կամ գոնապանի: Ուսիս կը զարնէր պաշտպան գէմբով մը և լեզուն չաչեցնելով կ'ըսէր ինծի.

— Քեզի համար ազուրը կեանք մը պիտի կարգադրեմ: Յէ՛, ցէ՛: Ուղածից չափ գինի պիտի խմես, կրցածից չափ ոջխաքի միւս պիտի սւտես: Վրացուհի մը, խաչը վրացուհի մը հետ պիտի կարգուիս, ցէ՛,

յէ՛, յէ՛ : Քեզի աղուսը կերակուրներ պիտի եփէ, քեզի գաւակներ, չա՛տ մը գաւակներ պիտի ստայ, յէ՛ յէ՛ :

Այս «յէ՛, յէ՛» ն հախ գարմադումս զբաւած էր : յետոյ սկսաւ գրգռել զիս, ու վերջապէս տխուր կատարութեան մը մտանկց : Ռուսիոյ մէջ, այս աղմուկը խողերը կանչելու կը ծառայէ : Կախաւորի մէջ՝ հիւսնած, ցաւ, հաճոյք, վիշտ կը բաղաւորէ :

Շատքօ մաշկեղուցած էր իր շքեղ հագուստը, և իր կոշիկները բաղաւոր էին մէկէ աւելի տեղերէ : Քէր-սօնի մէջ՝ ծախած էինք զլիարժէն ու գաւազանը : Գլխարկին տեղ եկած էր կաշարանի պաշտօնէի հին գգակ մը : Երբ անաջին անգամ զայն գտաւ, տանկ աղուսը մը ականջին վրայ, ինծի հարցուց :

— Ինծի կը վաղէ՛ կար, սիրտն է :

* * *

Վերջապէս իրիմ հոտանք : Անցած էինք Սիմի-րօփօյէն և Եայթաշի վրայ կ'ուղղուէինք : Ես համբ սքանչացումի մը մէջ էի՝ զեպի գեղեցկութիւնը այս հրաշալի երկրի խորշին, զոր ամէն կողմէ ծովը կը զգուէր : Իշխանը կը հառաչէր, կը հեծեծէր, և իր չորջր յուսահատ նայուածքներ նետելով, իր պարագայ ստամոքսը կը փորձէր անսովոր պատուհներով լեցրնել : Փորձը միշտ յաջող չէր բլլար և կ'ըսէր ինծի նեղարտութեամբ :

— Եթէ տօնիկ ինծի գտնուէր լոյսը, ինչպէս աւելի հեռուն պիտի երթամ, հէ՛, չըսես :

Աշխատելու կարելիութիւնը չէր ներկայանար, և հինգ կուտ չունենալով հաց գնելու համար, կը սնանկինք պատուհներով և ապագայի յոյսերով : Ռիշխան Շատքօ կ'սկսէր արդէն երեսիս տալ իմ

ծախութիւնս և նախաձեռնութեան պակաս : Տաժա-նիկի կը գառնար, բայց ինչ որ զիս ամէնէն աւելի կը զրդսէր, այն պատմութիւններն էին, զոր կ'ընէր իր արտակարգ անորժակին մասին : Կը պատահէր որ, երեք չիշ զինիով սոսկում «պղտիկ գառնուկ»ով մը կէս օրուան նախաճաշը բնիկ յետոյ, կրնար, ժամը երկուքին, իրբու ճաշ ուտել տաանց ջանքի՝ երեք պնակ տպուր, ամբողջ պատու մը բրինձով եփուած ոչխարի միս, ահագին քանակութեամբ միս, ամէն տեսակ կովկասեան կերակուրներ, և այս բոլորին վրայ, իմիկ չափէն աւելի : Օրերով կը խօսէր ինծի իր ճաշակներուն և իր որովայնամարմնի ծանօթութիւններուն վրայ, կը ծառէր, լեզուն չաշկոյնելով, աչքերը բոցավառ, ակունքերը սուր և կծուուն, չնչիւրով ու աղմուկով կլկլելով իր սովալլուկի չղիքները, որ առատօրէն կը ցայտէին իր սերձախօս չոր-թուրքներէն : Այն ատեն ինծի կը ներշնչէր զգուանք մը՝ զոր զժուարաւ կրնայի ծածկել իրմէն :

Սր մը, Եայթաշի չրջականները, վարձուեցայ պրտ-դատու պարտեղ մը յօռելու, կանխաւ առի օրականս և ամբողջ աչք զբաւում գնեցի միս ու հաց : Երբ գնածներս բերի, պարտիզպանը կանչեց զիս, անոր մօտ գացի, ուտեստները ձգելով Շարքօին, որ մեր-ժած էր աշխատիլ՝ զլիսի ցաւ պատրուակելով : Մէկ ժամէն վերադարձայ ու կրցայ ստուգել թէ Շատքօ չէր չափազանցած իր անորժակի մասին : Գնածէս՝ փչրանք մը բան մը չէր մնացած : Բարի բնիկի զորձ մը չէր բրածր, բայց լուցի, իմ զժախտու-թեանս համար, ինչպէս պիտի հասկցուի յետոյ :

Շատքօ նկատեց իմ լուսթիւնս և իր ուղածին պէս չահագործեց զայն : Այդ թուականէն սկսած, գարմանալիօրէն ծիծաղելի բան մը երեսան եկաւ : Ես կ'աշխատէի, և ան, զանազան պատրուակներու ներ-քեւ մերժելով աշխատութիւնը, կ'ուտէր, կը քնա-

Իմ ԲՆԿԵՐԱ

858-2011

նար և զիս կը քաշքշէր: Եւ թօլթօլի աշակերտ մը
չեմ: Ինծի ծաղրելի և տխուր կը թուէր, տեսնել այս
կարչնեղ մանչը, որ ինծի կը նայէր անյաղօրէն, երբ
աշխատանքէն հոսքը յսկնամ՝ իր մօտ կ'երթայի չուքի
մը անկիւնը: Բայց ինչ որ աւելի ծաղրելի էր և աւելի
տխուր, առ' էր թէ՛ անիկա զիս կը ծաղրէր աշխա-
տելու համար: Կը ծաղրէր, վասն զի ինքն ալ սոր-
վեր էր մուրալ և ես իր աչքին անկենդան կոճղ մըն
էի: Սկիզբները, երբ մուրաղած էր, իմ առջեւ կը
նկուէր, բայց յետոյ, երբ թաթար գիւղի մը մօտե-
ցանք, իր պատրաստութիւնները իմ աչքերուս առ-
ջեւ բրաւ: Գաւաղանի մը կը կրթնէր և սրունքին
մէկը կը քաշքշէր, իրեւ թէ ցաւ ունենար, լաւ
գիտնալով թէ կծծի թաթարները՝ բան չպիտի տային
հաժկու երիտասարդի մը վիճեցայ իրեն հետ, ապա-
ցուցանելով բրածին ամօթը...: Անիկա կը խնդար:
— Աշխատիլ չեմ գիտեր, կը պատասխանէր ինծի,
կարճ մը:

Մանրախնայութեամբ կուտային անոր: Այն
ատեն կ'սկսէր տանջուիլ: Իւրաքանչիւր օր ինծի
համար ճամբան աւելի՛ կը դժուարանար և իմ յարա-
բերութիւններս Շառքօին հետ աւելի ա' տանելի կը
դառնային: Հիմա անկուշտօրէն կը պահանջէր որ պա-
հէի սրահայտէի զինքը:

— Դո՛ւն ես որ զիս կը տանիս կօր, տա՛ր ուրեմն
նայիմ: Միթէ ես աչքքան երկար ճամբայ մը պիտի
կրնամ քալել: Սորված չեմ: Այս պատճառով կրնամ
մնանիլ: Ինչո՞ւ կը տատաղեցնես զիս, ինչո՞ւ զիս
մեղցնել կ'ուզես: Ինչ պիտի պատահի երբ մնանիմ:
Մայրս պիտի լայ, հայրս պիտի լայ, իմ բնակերներս
պիտի լան: Այս սրբա՛ն արցունք պիտի թափուի:

Առանց անհամբերութեան մտիկ կ'ընէի այս ճա-
տերը: Աւգիլիս մէջ արտակարգ մտածում մը կ'սկսէր

սահիլ, և բոլոր ասոնց հանդուրժել կուտար ինծի:
Երբեմն, երբ կը քնանար, անոր քովը կը նստէի և
զիտելով իր հանգարտ ու անշարժ գէմքը, կը կրկնէի
ինքնին, իրեւ թէ սկսէի բան մը գուշակել:

«Իմ բնակը... իմ բնակը...»

Եւ, ուղեկիս մէջ սա միջին գաղափարը կ'արթն-
նար երբեմն թէ, Շառքօ իր իրաւունքը դարձադրած
կ'ըլլար միայն, ինձմէ պահանջելով, աչքքան վատա-
հաթեամբ ու կամքով, որ օգնեմ իրեն և հողածու-
թիւն ունենամ իր մասին: Այս պահանջումին մէջ
նկարագրիլ, ուժ կար: Ասիկա կը նուաճէր զիս, և
տեղի կուտայի անոր, ու կ'ուսումնասիրէի զայն,
զիտելով իւրաքանչիւր սարսուռ իր գիմաղձութեան,
ջանալով աչքի առջեւ բերել թէ ո՞ւր պիտի կանդ
առնէր՝ օտար անձնատրութեան մը վրայ իր աչք
ոտնձգութեան մէջ: Անիկա՝ ինքզինքը չառ լաւ կը
զգար: Կ'երկէր, կը քնանար և զիս կը ծաղրէր ու-
ղած ատեն: Երբեմն կը պատահէր որ մէկ կամ երկու
օրի համար կը բաժնուէինք իրարմէ, ու տարբեր
կողմեր կ'երթայինք: Զինքը կը պարենաւորէի հացով
ու դրամով, երբ ունենայի, և կ'ըսէի թէ ո՞ւր պէտք
էր սպասել ինծի: Երբոր գտնէինք զիրար, ինքը, որ
զիս անվստահութեամբ ու արհամարհանքով ձգած էր,
ուրախ գտարթ ինծի կը հանդիպէր, յաղթականօրէն,
և միշտ ինծի կ'ըսէր խնդալով: — Կը խորհէի թէ
միամիտակ առած քաղած էիր, և թէ զիս լքած էիր,
հա՛, հա՛, հա՛:

Անոր ուտելիք կուտայի, կը խօսէի տեսած գե-
ղեցիկ քաղաքներուս մասին, և, անդամ մը, Պաղչէ-
սէրայի մասին Բաշքինէն քանի մը տող ստանաւոր
մէջ բերի: Անոր ս'չ մէկ սպասարութիւն չբրին իր
վրայ:

— Հէ՛, ստանաւորներ... Երբեք պէտք են, չէ

թէ ասանաւորներ: Ես կը ճանչնայի մարդ մը, վրացի մը, Մաթիւ Լէկեափա, որ երգ երգել գիտէր: Ինչ երգեր: Երբ կ'երգէր ան, ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ: Եւ ուժով, չա՛տ ուժով կ'երգէր ան, իրրեւ թէ կոկորդին մէջ գաշոյն մը գարծնէին...: Օրին մէկը պանդոկապետ մը սպաննեց ու Սիպերիա գրկուեցաւ:

Իմ վերադարձներէս իւրաքանչիւրէն յետոյ, իր համարումին մէջ մի՛շտ աւելի վար կ'իջնայի և այդ բանը չէր կրնար ինէ ծածկել:

Մեր գործերը լաւ չէին երթար: Հազիւ կարելի կ'ըլլար ինծի՝ շարաթական ուսպի մը ուսպլիտէն վատկել, և առ ալ լինակահարար չատ անբաւական էր երկու հոգիի համար: Շառքօի առած սղորմութիւնները մեզի որ և է խնայողութիւն չէին բնել տար: Իր ստամոքսը սղորմի խորխորատ մըն էր, որ ամէն բան կը կլլէր, — խաղող, սեխ, աղի ձուկ, հաց, չոր պտուղ, — և այս խորխորատը կը թուէր ժամանակին հետ լայննալ և անընդհատ պահանջել աւելի չատ բնմաներ: Շառքօ զիւ կ'ստիպէր թողուլ իրիմը, իրաւամբ բակով թէ արդէն աշունը եկած էր և ճամբան զիւ երկար էր: Համաձայնեցայ: Բայց աստի, իրիմի պէս երկար էր: Համաձայնեցայ: Բայց աստի, իրիմի այս մասը երկրախուզած էի արդէն, և մեկնեցանք զէպի Թէոդոսիա, յուսալով թէ վերջապէս հոն պիտի չանէինք այն դրամը՝ զոր միշտ չունէինք: Վերադառնալով հոս, պտուղներով ու ապագայի յոյսերով սնանկի:

Հէ՛ղ ապագայ: Չափէն աւելի սպասուելով սպասուելով, գրեթէ իր բոլոր հմայքը կը կորսնցնէ ան՝ երբ ներկային կը վերածուի:

Գրեթէ քսան վերստ ճամբայ՝ Արուշթան անցած ըլլալով, զիշերը կանգ առինք: Հառկեցի Շառքօն հետեւի ծովագերքին: Այս ճամբան աւելի երկար էր, կ'ուզէի ծովուն օդը չնչել: Կրակ վառեցինք ու քովը

պտակեցանք: Իրիկնամուտը հրաշագեղ էր: Ծովը, մութ կանանչ, մարներքեւ ժայռերուն գէժ կը բողբոջէր, կաղաւթակ երկինքը լաւ կը կենար յաղթականորէն մեր գլխուն վերեւ, և մեր շուրջը յաշիկ կը խորշովէին խնկահոտ մացառուտներն ու ծառերը: Լուսինը կը ծագէր: Սօսներու քմեղ սաղարթներէն կ'իջնային ստուերներ, ու քարերուն վրայ կը մազգլցէին: Ուժգնօրէն ու թափով՝ թռչուն մը կ'երգէր: Իր արծաթահնչիւն կլկակները կը թափէին օդին մէջ՝ արեւմտեան քաղցր ու զգուշ սղորմով լեցուն: Եւ երբ թռչունը լսեց, միջատի մը ջգուտ «քոփքոփ» լսուեցաւ: Կրակը զուարթօրէն կը շողջողար և իր բոցը կը թուէր ըլլալ զեպին ու կարմիր ծաղիկներու մեծ փունջ մը: Ան ալ կը շարունակէր ստուերներ, որ խնդութեամբ կը պարէին մեր շուրջը, իրրեւ թէ իրենց աշխուժութիւնը հուշագրէին, լուսնի յամր ստուերներուն առջեւ: Օդին մէջ երբեմն արտակարգ ձայներ կը հնչէին: Ջրեղէն լալն հորիզոնը ամայի էր, երկինքը անամպ, և երկրին եղերքը, ինքզինքս կ'զգայի զիւսել Անհունը, այս կախարդիչ աւեղածութիւն...: Փիչերուն վահափառ գեղեկութենէն արբշիտ, գոյներու, վանկերու և բարձունքներու հրաշայի ներդաշնակութեան մը մէջ կը հալէի, օգոստոսիս ներկայութեան մը վիճերու զգացումը հոգիս կը լեցնէր, և սիրտս կը գաղթէր բարախել, այնքան մեծ էր իմ ապրելու աւախութիւնս:

Յանկարծ Շառքօ սկսաւ խնդալէն մարիլ:

— Հա՛, հա՛, հա՛, ի՛նչ տխուր կերպարանք ունիս: Կատարեալ ոչխար մը, հա՛, հա՛, հա՛:

Ահարկեցայ, իրրեւ թէ չանթը պաշխած՝ ըլլար զիւս վերեւ: Բայց ասիկա անկից աւելի զէշ էր: Այս՝, թերեւս ծիծաղելի՝ բայց որքան հաստատացուցիչ էր: Ինքը, Շառքօն, լալու աստիճան կը խրն-

թէ ստանաւորներ: Եւ կը ճանչնայի մարդ մը, վրացի մը, Մաթո Լէկեալա, որ երգ երգել գիտէր: Ի՞նչ երգեր: Երբ կ'երգէր ան, ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ: Եւ ուժով, չա՛տ ուժով կ'երգէր ան, իրբեւ թէ կոկորդին մէջ գաշտն մը գարձնէին...: Օրին մէկը պանդոկադեա մը սղաննեց ու Սխերիա գրկուեցաւ:

Իմ վերադարձներէս խրաքանչիւրէն յետոյ, իր համարումին մէջ մի՛շտ աւելի վար կ'իջնայի և այդ բանը չէր կրնար ինձ ծածկել:

Մեր գործերը լաւ չէին երթար: Հազիւ կարելի կ'ըլլար ինծի՝ չարախաղան սուպլի մը սուպլիուկէս մատակիլ, և առաջնականաբար չառ անբաւական էր երկու հոգիի համար: Շառքօի առած ողորմութիւնները մեզի որ և է խնայողութիւն չէին ընել տար: Իր ստամոքսը պղտիկ խորխորատ մըն էր, որ ամէն բան կը կլլէր, — խաղող, սեխ, աղի ձուկ, հաց, չոր պտուղ, — և այս խորխորատը կը թուէր ժամանակին հետ լայննալ և անընչառ պահանջել աւելի չառ ընծաներ: Շառքօ զիս կ'ստիպէր թողուլ Խրիմը, իրաւամբ բռնելով թէ արդէն աշունը եկած էր և ճամբան դեռ երկար էր: Համաձայնեցայ: Բայց աստի, Խրիմի այս մասը երկրախուզած էի արդէն, և մեկնեցանք զէպի Թէոդորա, յաւայով թէ վերջապէս հոն պիտի չաշէինք այն դրամը՝ զոր միշտ չունէինք: Վերստին պէտք եղաւ պառագներով ու աղաղայի յոյսերով սնանիլ:

Նէ՛ղ աղաղայ: Չափէն աւելի աղասուելով սպասուելով, գրեթէ իր լոյսը հմայքը կը կորսնցնէ ան՝ երբ ներկային կը վերածուի:

Գրեթէ քսան վերստ ճամբայ՝ Ալուշթան անցած ըլլալով, գիշերը կանց առինք: Հա՛ողեցի Շառքօն հետեւիլ ծովեզերքին, այս ճամբան աւելի երկար էր, կ'ուզէի ծախուն օդը չնչիլ: Կրակ վառեցինք ու քովը

պառկեցանք: Իրիկնամուտը հրաշալի էր: Ծովը, մաթ կանանչ, մորներքեւը ժայռերուն զէմ կը բաղձնէր, կապուածակ երկինքը լաւ կը կենար յաղթան կանօրէն մեր գլխուն վերեւ, և մեր չորքը յաշիկ կը խարչափէին խնկահոտ մացառուաներն ու ծառերը: Լուսինը կը ծագէր: Սօսիներու քնշառ սաղարթներէն կ'իջնային ստուերներ, ու քարերուն վրայ կը մաղլղէին: Ուժգնօրէն ու թափով՝ թնշուն մը կ'երգէր: Իր արծաթահնչիւն կրկակաները կը թափէին օդին մէջ՝ անկանխաբան քաղցր ու զգուսղ աղմուկովը լեցուն: Եւ երբ թնշունը լսեց, միջառի մը ջրու «քսիքքսի»ն լսուեցաւ: Կրակը զաւարթօրէն կը չողչոզար և իր բոցը կը թուէր ըլլալ զեպին ու կարմիր ծաղիկներու մեծ փունջ մը: Ան ալ կը յարուցանէր ստուերներ, որ խնդովեամբ կը պարէին մեր չորքը, իրբեւ թէ իրենց աշխուժութիւնը պոչաղրէին, լուսնի յամբ ստուերներուն առջեւ: Օդին մէջ երբեմն արտակարգ ձայներ կը հնչէին: Ջրեղէն լայն հորիզոնը ամայի էր, երկինքը անամպ, և երկրին եզերքը, ինքզինքս կ'զգայի գիտել Անհունը, այս կախարդիչ առեղծուածք...: Գիշերուան վիճափառ զեպեկութենէն արբշիտ, գոյներու, վանկերու և բուքմունքներու հրաշայի ներդաշնակութեան մը մէջ կը հալէի, օդու տափառ ներկայութեան մը վեհերազ զգացումը հոգիս կը լեցնէր, և սիրտս կը գաղթէր բարախել, այնքան մեծ էր իմ ապրելու աւախութիւնս:

Յանկարծ Շառքօ սկսաւ խնդալէն մարիլ:

— Հա՛, հա՛, հա՛, ի՛նչ տխուր կերպարանք ունիս: Կտտարեալ սխառ մը, հա՛, հա՛, հա՛:

Ահաբեկեցայ, իրբեւ թէ չանթը պայթած՝ ըլլար գլխիս վերեւ: Բայց ասիկա անկից աւելի զէջ էր: Այո՛, թերեւս ծիծաղելի՝ բայց սրբան նաւատապաղից էր: Ինքը, Շառքօն, լալու աստիճան կը խրն-

դար, ես՝ ինքզինքս ստատառտ կ'զգայի արտատուելու, ուրիշ նշանակումով մը. կոկորդիս մէջ կարծես թէ քար մը կար, չէի կրնար խօսիլ և իրեն կը նայէի յիմար աչքերով, ինչ որ իր պոսթիկացող անդուստղ դուարթութիւնը կ'աւելցնէր: Գիտիմները կը տապրակէր, փորը սեղմելով, և ես չէի կրնար ինքզինքս փրկել այն անարգանքէն՝ որ ինծի եղած էր: Այդ անարգանքը ստակալի էր, և այն հազուադիւտ անձերը, որ, կը յուսամ թէ զայն պիտի հասկնան, — իրենք ալ անցած ըլլալով նմանօրինակ յուզումներէ — իրենց հոգիներուն մէջ այս ծանրութեան ճնշելը պիտի զգան նորէն:

— Դադրէ՛, պօռալի, կատաղած:

Ստակալ, զօղալ, այլ սակայն չկրցաւ կենալ:

Սատակ խնդուքէ մը բռնուած էր: Այտերը կ'ուսեցնէր, աչքերը կը խաղտէր և նորէն կը պայթէր: Այն ատեն ստիկ ելալ ու հեռացալ իրմէն: Երկար ատեն քաշեցի, ատենց մտածումի, ատենց զիտակցութեան, ատենձնութեան և նուազագոյն թայնովը լեցուն: Ես ամբողջ բնութիւնը գրկած էի, և անոր սիրտը բոլոր յայտարարութիւններ կ'ընէի, այն սիրտն՝ զոր պէտք է մարդ մը զգայ, երբ քիչ մը բանատեղծ է, — և ան, Շառքօի անձին մէջ, իմ խանդավառութեանս վրայ խնդարէն մարեալ էր: Հետոները գաղտնի պիտի ըլլայի բնութեան, Շառքօի և բոլոր իրերու կարգին գէտ իմ ամբաստանագրիս մէջ, եթէ արագ քայլեր չյտուէին ետուէս:

— Մի՛ բարկանար, բառ. Շառքօ ամօթապարտ երևուցիմով, մեղմիւ ուսիս դպչելով: Կ'աղօթէի՞ր կոր: Զէի գիտեր: Ես չեմ աղօթէր...:

Յանցանք գործող տղու մը երկնոտ չէտովը կը խօսէր, և ես, հակառակ բոլոր գրգռալուցութեանս, չէի կրնար չտեսնել իր սղորմելի գէտքը, ծիծաղելիօքէն պրկուած՝ վախէն և չփոթութեանէն:

— Իրաւ որ այդուս անհանգիստ ընելու չեմ քեզի: Ամենեւին: — Բացասականօրէն զրուար կը շարժէր: — Կը տեսնեմ թէ դուն քաղցրաբարոյ ես, դուն կ'աշխատիս... և թէ զիս չես աշխատեցներ: Ու ինքնիրենա կը հարցնեմ. ինչո՞ւ արդեօք...: Ապահովապէս անոր համար որ ոչխարի մը նման տրիւմար է...:

Ասիկա կ'ըսէր՝ զիս միտիմարելու համար, նիւնեղողութիւն խնդրելու համար...: Այն ատեն, բնականաբար, այս միտիմարութիւններէն ու չքմեղանքներէն յետոյ, ինծի կը մնար միայն երկ իրեն, ո՛չ միայն անցեալ, հապա նաեւ գայիք յանցանքները:

Կէս ժամ ետքը խորունկ կը քնանար, և ես նրա տաք կը մնայի անոր մօտ, և զինքը կը զիտէի: Քունի մէջ, ամենեւին զօրաւոր մարդը ախար և անպաշտպան կը թուի, և Շառքօ գիտալի էր: Իր խոցոր չրթունքները կիտարաց էին և, իր բարձրացած յօնքերուն հետ իրեն երկնոտ դարձանքման տղայական երևուցիմ մը կուտային: Հանդարտօրէն շունչ կ'առնէր, բայց երբեմն կ'երերտկար ու կը խօսէր, վրացիքէն լեզուով ամբողջ պարբերութիւններ կ'ըսէր, ազաւաւոր ու տազնապոտ: Մեր չուրջը կը տիրապետէր այն գայրազին հանդարտութիւնը, որմէ մարդ միշտ բան մը կ'սպասէ, և որ, եթէ տեսէր, մարդս պիտի խնդրեցնէր իր բացարձակ խաղաղութեամբն ու ձայնի կատարեալ բացակայութեամբը, ձայնը, շարժումին այս թրթռուն ստուերը: Այլիքներուն անուշ աղմուկը չէր հասներ մինչեւ ձեզի: Կը գտնուէինք տեսակ մը խոռոչի մէջ, պաշտպանուած՝ փշուտ մաղառներով որ քարացած անասունի մը մամուսապատ երախին կը նմանէր: Կը զիտէի Շառքօն ու կը խորհէի. «Ան իմ բնակերս է...: Կրնամ զինքը հոս ձգել, բայց չեմ կրնար հետանալ իրմէն, վասն զի իր անունը լեզէսն է...:

Անիկա իմ ամբողջ կեանքիս բնկերն է, անիկա ինծի պիտի բնկերանայ մինչև գերեզման»։

×

Թէպոսիա խաբեց մեր յոյսերը։ Երբ հոն հա-
սանք, զրեթէ չորս հարիւր մարդիկ կային, որ
մեզի պէս գործ կը շնորհէին և պարտաւորուած էին
բաւականանալ հանդիսականի գերով՝ նաւային մեծ
մթերանոցի շնորհեան մէջ։ Աշխատողներուն մէջ կը
գտնուէին թուրքեր, յոյներ, վրացիներ, Սմոլէնս-
քէն, Բոլթավալէն մարդիկ, թափառաշրջիկներ։ Ամէն-
ուրեք, քաղաքին մէջ և շրջակաները, կը սլափային
«անօթիներու» նսեմ և բնկծուած խումբեր», և Ազովի
ու Խրիմի բոկոտն թափառաշրջիկները գայլերու նման
կը վազվէին։

Մեզ ալ անօթիներու տեղ զրին առաջները։ Մենե
կարելի եղած օգուտը քաղեցին։ — Ըստմութեան մէջ,
Շառքօի կոնակէն խրեցին այն բալթօն՝ զոր գնած էր
իրեն, յետոյ իմ պարկիս փոխը կարեցին։ Բայց, քանի
մը կսիւններէ յետոյ մեր ստացուածքը մեզի վերադար-
ձուցին, խառնիճաղանձ ամբոխը մեր ու իր միջև հո-
գեկան խնամութիւն մը նշմարած էր, և թափառա-
շրջիկները պատասաւոր մարդիկ են, թէև չատ գէշ
տեսակէն ստահակներ։

Երբ աղահամալուրդանք թէ այնտեղ բնկիք բան
մը չտեսնէինք և թէ կ'ազէին թումրը շինել տոսնոց
մեզի, այն տունն ինքզինքնիս մեղադրելով մեկնե-
ցանք գէպի Քէսօջ։

Իմ բնկերս խոտաւոր պահեց, այլ ևս զիս չէր
նկեր, բայց չատ կը տատապէր անօթութենէ։ Տար-
եալի անցքին նման մթին էր ան։ Գայլի նման ակ-
սաները կը կրճէր, մէկու մը ուտելը տեսած ատեն,
և կ'ահարեկէր զիս կլիկ ուզած կերակուրներուն

պատմութիւններովը։ Փամանակէ մը ի վեր սկսած էր
կրնարու վրայ երազել։ Նախ, անցած ատեն, զաւի
հառաչանքներով, յետոյ միշտ աւելի յաճախ, «Արե-
ւելքի մարդու» անկուշտ ժպիտներով։ Յետոյ այլ-
ևս չկրցաւ տեսնել ո՛չ մի կին, փոքր չէ թէ ի՛նչ
տարիքով կամ կազմուածքով բլբլար ան, տոսնոց ինծի
չնական և գործնականօրէն փիլիսոփայական գիտու-
զութիւններ բնկաւ անոնց մարմնին որ և է մասին
վերաբերմամբ։ Կրնարուն վրայ կը խօսէր այնքան
աղաւթօրէն, նիւթին մէկ ա՛յնպիսի ճանաչողու-
թեամբ և այնքան ուղղակի տեսակէտէ մը որ թրք-
նեկ միայն կարելի էր ինծի համար։ Անպատ մը փոր-
ձեցի աղապաղանել իրեն թէ, կրնա այնպիսի էակ մըն
էր, զոր պարտաւոր էր ամէն հայեցակէտէ իրեն իրեն
հաւատար նկատել։ յետոյ տեսնելով որ ոչ միայն իմ
խօսքերէս կը փրաւորուէր, այլ պատրաստ էր կա-
տաղօրէն բռնկելու, այն նուազագէտ պատճառով
որուն զինքը կ'ենթարկէր, որոշեցի Շառքօի անօթի
եղած տանը այլևս խրատ չառլ իրեն։

Ճամբայ ինկանք գէպի Քէսօջ, ոչ թէ ծովեզերքէն,
այլ տափաստանէն ճամբան կարճեցնելու համար, և
մեր պարկին մէջ միմիայն տնէկէնք երեք լիպրանոց
զարկէ նկանակ մը, զոր Թաթարէ մը գնած էինք մեր
վերջին գրամսովը։ Այս ականք պատճառով, երբ Քէսօջ
հասանք, անկարող էինք գործ փնտնելու և նոյն իսկ
հազիւ կրնայինք ստրի վրայ կենար։ Այն փորձերը զոր
Շառքօ կ'ընէր գիւղերուն մէջ հայ մուրաղու համար,
ապարդիւն կը մնային։ Ամէնուրեք լսկնականօրէն
կը պատասխանէին մազի՝ «Ձեզի պէս չատեր կան»։
Ինչ որ՝ անհերքելի կերպով ճշմարիտ էր, իրօք, այդ
տարին՝ անարկու քանակութեամբ հայ խնդրող մարդ
կար։ Հետաւորն կ'երթային, երեքէն մինչև քսան ու
աւելի հայիկացի խումբերով, կ'երթային անտեք՝ աղաք-

նին մէկտեղ, զանոնք կրելով կամ զանոնք քաշքշելով : Եւ բոլոր այս սղաքը թափանցիկ էին : Իրենց կապուած մարմինն տակ՝ կարծես թէ հասողը արիւն չէր, այլ վառասուղջ, զարչանոտ ու սղաքը հեղուկ մը... : Եւ իրենց սակորները գուրս կը ցլուէին իրենց մաշած մարմինն տակէն, աչնքա՛ն սերճախօս անկիւններով որ, իրենց վրայ նետուած միակ ակնարկով, մարդուն սիրտը ծանրաթախիժ տրամուժեամբ կը սեղմուէր, ու ցաւ կ'զգար անտանելիօրէն և յուսահատօրէն :

Սովալլուկ, կիտովին մերկ, և երկար ճամբորդութենէն յոյնած այս սղաքը չէին պօսար նոյն իսկ : Միմիայն իրենց չաւրջը կը նայէին, սուր ու ու յաւաքարժ աչքերով, որ անյապօրէն կը չողային բանջարանց մը կամ չհնձուած արա մը տեսած ատեններին : Եւ երբ իրենց ծնողքներուն նայէին, կը թուէին հարցնել անոնց թէ ինչո՞ւ ծնած էին զիրենք : Երբեմն սալլակ մը կ'անցնէր, ու անոր վրան կ'երկրակար, ձի մը վարելով, կմախքի նման նիհար ծեր կէն մը, և անոր չաւրջ՝ ախար աչքերով տղու գլուխներ, սրանք ուրիշներու հոգերը կը գիտէին : Զին՝ սակրաւ ու մաշած, հագիւ կը յառաջանայ, և սղորմելիօրէն կը չարժէ իր սղծքած բաշով սրածայր գլուխը... : Սալլակին չղբջը և անոր հետեւելով, մեծերը կ'երթան : Գլուխներն վալլաճակ է, թուերնին փակի նման կախուած են, աչքերնին՝ անխալլ ու չուարուն, նոյն իսկ տենդէ չեն չողար անոնք, ու լին անպատուժ և մառնար վիշտով : Եւ այս բոլորը կը յառաջանայ սուղալու պէս, զանգաղօրէն ու լուսնեամբ, ուրիշներու հոգին վրայէն, իրրեւ թէ այս մարդիկը, զժրախառնութեան ձեռքով կեանքէն զուրտ արտաքուսած, վախ ունենային խանգարելու հանգարտութիւնը սակի երջանիկներուն, սրտնց լոյս կկամ էին... :

Ու մենք չստին հանդիպեցանք այս ասանց մե-

սակի թաղումներուն... : Երբ պատահէր որ անոնցմէ մէկին գէմ ելնէինք կամ հետեւէն հասնէինք, զրժրախառնը յուշիկ երկչոտութեամբ մը կը հարցնէին մեզի :

— Գեղը հետեւ է, լաւեկա՛մ :

Եւ երբ կը պատասխանէինք, կը հառաչէին ու կը լսէին, մեզի նայելով :

Իմ րնկերս կը վարչէր այս անյաղթելի մրցակիցներէն, իր մարաղիանութեան արչաւանքներուն մէջ : Իր զործարանաւորութեան կենտական ուժերուն պաշարը իրեն թույլ չէր տար, հակառակ ճամբուն ցամաքութեան ու անունդի անբաւականութեան, տոնել սղորմուկ երեւոյթ մը միւսներունին չափ, սրտնցմով իրաւամբ կրնային պարծենալ անոնք իրրեւ տեսակին մէջ կատարելութիւն, և զանոնք հետեւէն նշմարելուն պէս՝ կ'ըսէր :

— Նորէն : Գեաի՛նն անցնելիքներ, ինչո՞ւ կուգան : Միթէ Ռուսիան նեղ կուգայ կոր իրենց : Զեմ համկնար : Ռուսիոյ մէջ ժողովարդը տխմար է :

Եւ երբ իրեն կը բացատրէի այն պատճառները՝ որ ուսժ ժողովարդը իրիմ կը քչէր, անխառնութեամբ գլուխը կ'երկրեցնէր ու կը պատասխանէր :

— Զեմ համկնար : Կարելի՞ բան է աղ... : Մեր երկիրը, Վրաստան, ատանկ ատանկութիւններ չկան : Քէսջ հասանք ուրեմն յոյնած զապրած ու տալլուկ : Ուշ էր, և ստիպուեցանք զիչերը տեղաւորուիլ այն նրբակամարջին տակ՝ որ չողենաւէն քաւափ կ'երկարէր :

Աւելի խոհամութիւն էր պահուրաիլ, զիտէինք թէ, մեր ժամանումէն քիչ առաջ, Քէսջի բնակչութեան բոլոր աւելորդ մասը, բոլոր թափառականները, քաղաքէն զուրտ վանաւած էին, և կը վախնայէին պահականոց տարուելէ : Շատքօի մտ գրու-

նաեւրով իրեն չվերաբերող անյոպար մը կրնար մեր գործը ծանրապէս կնճատակ :

Բայցր գիշերը, նեղուցին ալիքները ազնուօրէն թրջեցին զմեզ իրենց փրփուրով, և արշալոյսին, զորս երանք ներակամութիւն տակէն, թրջած ու րնգարմացած : Եւրո օրը քաղցինք ծովեղերէն վրայ, ու ամբողջ շահածնիս տասը կողէկ եղաւ, զոր ստացալ աւերակքի մը կնիւմէն, որուն տունը սկիւի պարկ մը տարի չուկալէն :

Այժմ պէտք էր նեղուցը անշնիլ, թւամաներ երթալու համար : Ո՛չ մէկ նաւաւար չհամարձակեցաւ զմեզ իրբու թխալարող քնորունիլ : Ի վար ազաչեցի, ամէնքն ալ կը կտակածէին թախտառչքիկներէն, որ տակաւին նոր քաշանաւած էին բազմաթիւ ու հեշտաւիան շահատակութիւններով, և զմեզ ալ, ո՛չ ստանց պատճառի, անսնցմէ կը դասէին :

Իրիկունը, որոչեցի կտողերով անրախառթեանս և ամբողջ աշխարհի գէմ, բաւական յանդուգն ձեռնարկ մը րնել : Երբ գիշերը վրայ հասաւ, աչք որսչումը գործադրեցի :

×

Գիշերը, Շառքօ ու Լա մարմիւ մօտեցանք մաքսատան նաւահանդիսալին, որուն մօտ կը դանտէին երեք նաւակներ, չղթալով քարափի քարէ պատին վրայ հաստատուած օղակներուն կտրուած : Գիշերը սեփ սեւ էր, հով կար, նաւակները իրարու կը բազխէին, չղթաները կը չատաչէին... Շղթան երբեցնելով, նաւակներէն մէկին օղակը զիւրաթեամբ հանեցի :

Մեր փերու, հինգ արչրն բարձրութեան մը վրայ, մարտանա պահակ մը կը շրջապալէր, ակօսներուն մէջէն սուրբով : Երբ մեզի մօտ կանգ տունէր,

աշխատութիւնս կ'ընդհատէի : Եւրոյ նախազգուշութիւն, վասն զի չէին ենթադրեր թէ հոն վարը, մինչև փոքր ջուրին մէջ մարդ մը կար, ամէն վայրկեան ալիքէ մը քշուելու վտանգին ենթարկած ինքզինքը : Եւ, բաց ի աչք, չղթաները անյոպար կը չատաչէին, ասանց որ Լա րան մը բաւի աչք մտաւ : Շառքօ արդէն տարածուած էր նաւակի խորը և ինծի կը վախար բան մը՝ զոր չէի կրնար չտել ալիքներու աղմուկին մէջ : Վերջապէս օղակը ձեռք անյոպի... Այլիք մը ասաւ ու մէկ անկամէն ծովեղերէն բազմաթիւ մեթր հեռուն նեղուց մեր նաւակը, որուն չղթալին չուրում էի և քաղցին կը լողայի : Հետոյ, փեր երայ : Կարեւորն երկու տախտակները հանեցինք և զանոնք թեւձակներու նման հաստատելով նաւակի եղերքի զոյկներուն, մեկնեցանք... :

Ամպերը կը թռչէին, գառանցանքով կը չուգուէին, և Շառքօ, զէկին մօտ նստած, մերթ րնց մերթ կ'աներուս թանար, զոսկին հեռ ջուրերուն մէջ թաղուելով : Ետոյ կը բարձրանար չառ վեր, և պօռալով գրեթէ վրաս կ'իյնար : Խրատեցի զինքը որունքները կապել բազմեցին, — ինչ որ ինքնին պարտաւորուեցաւ րնել, — և չպօռայ, և թէ չէր ուղեր որ պահակը զինքը լսէր : Անթիջապէս ձայնը կտրեց : Իր գէմքին տեղը՝ ձերմակ արատ մը կը տեսնէի : Միշտ գէկը ձեռքն էր : Ժամանակ չունէինք գետ փոխելու, և մտքերնուս չէինք անյոյրներ նաւակին մէջ մեր բռնած տեղերը թողելու : Իրեն կը պօռայի իր րնելիքը, և ինքը չուտով հասկնալով, հին նաւատափի մը ապահովութեամբ կը շարժէր : Այն տախտակները, որ իրբու թի կը ծառայէին, ոչինչ օգտակարութիւն մը տեսնէին ինծի համար, ու ձեռքերս ձեղքրակել ուրիշ բանի չէին ծառայեր : Հովը կը փչէր զոսկին գէմ ու չէի հետամտեր գիտնալու :

թէ ուր քչուած էինք, ջանալով միայն ջրանցքին լաշնքին ուղղութիւնէ բռնել: Ասիկա զիւրին էր, վասն զի Քէոջի լոյսերը յառաջօրէն կ'երևային: Ալիքները կուղային մեզի նայել նաւակի եզերքին վրայէն, և լարկութեամբ կը մոնչէին, իբրտու լաղ-խելով: Որքան կը յառաջանայինք զէպի լացը, այնքան աւելի ուժգին էին անոնք և ազմկոտ:

Զարհուրելի մոնչիւն մըն էր որ միտքն ու նուզին կը հիւնստացնէր...: Եւ նաւակը միշտ աւելի արագ կը քչուէր. չառ դժուարաւ կարելի էր ուղղուած ուղղութիւնը պահել: Անդունդներուն մէջ կ'անհրեւութանայինք և ջրեղէն լեռներու վրայ կը քարծրանայինք: Գիշերը միշտ աւելի սև էր և ամպերը՝ աւելի՛ ցած: Լոյսերը, մեր հետքը, ստուերին մէջ կ'անհրեւութանային, և այն ատեն ևս վախ զգացի: Կ'անհրեւութանային, և այն ատեն ևս վախ զգացի: Կը թուէր թէ այս կառուած ջուրի զանգուածը սահման չունէր: Ոչինչ չէր երևար լացի ալիքները որ խաւարէն կը թռչէին նաւակը գիմաւորել: Մեծ աղմուկով խիցին անոնք բռնած տախտակներէս մէկը, ևս ալ միւսը նաւակին խորը նեւեղի և երկու ձեռքերով եզերքները բռնելի: Իւրաքանչիւր անգամ՝ որ օդին մէջ կը ցատքէինք, Շառքօ վայրենի աղաղակ մը լսելի կ'ընէր: Ինքզինքս ողորմելի և տկար կ'զգայի այս սեւին մէջ, չըջապատուած կատաղի աւարէն ու մաղաղկուն եղած իր աղաղակէն: Ապուշ ու ցուրտ արամաւթեամբ նայեցայ, և անսաճ՝ իր միօրինակութեան մէջ ահարկուէր. — ամէնուրեք՝ ալիքներ միայն սպիտակորակ կատարներով, որ կը պայթէին աղի ջրջախներով, և ամպերը, չուրջս, թանձր, փերթ փերթ, իրենք ալ ալիքներու նման: Մէկ բան միայն կ'ըմբռնէի. ամէն ինչ որ տեղի կ'ունենար չուրջս, կրնար անհունապէս աւելի սաստկանալ ու սարսափելի դառնալ, ու կը վիրաւորուէի սո՛ւ

մտածումով որ այս դժուրութիւնը ինքզինքը կը բռնէր և չէր ուզեր սահմարձակ տարածուիլ: Մահը անխառնակ էր: Բայց անհրաժեշտ էր գիմակալել այս անալլայլ օրէնքը, որ ամէն ինչ կը հարթէ, ալլապէս՝ անիկա չափազանց բիրտ եղած պիտի ըլլար: Եթէ պարտաւորուած ըլլայի ողջ ալիքի կամ ճահիճի մը մէջ խրիլ, պիտի ընտրէի կրակը, անիկա աւելի պատշաճ է:

-
- Ասպատաւ մը պարզենք, աղաղակեց Շառքօ:
 - Ո՛ւր է ասպատաւը, հարցուցի:
 - Իմ բալթոս...:
 - Հո՛ս նեւեղ դայն, զէկը մի թողուր:
 - Շառքօ լսին չարմեցաւ գոռկին վրայ:
 - Ա՛ս:

Ինծի նեւեղ իր բալթօն: Նաւակին խորը սողալով, մեծ դժուարութեամբ տախտակ մը ևս բացուցի, աճուր հագուստին թևին մէջ անցուցի զայն, լաղմոցին գէժ հաստատեցի և սաքերափս բռնելի: Հազիւ թէ միւս թևը ու քզանդքը բռնած էի, և աճա՛ անսպասելի բան մը տեղի ունեցաւ...: Տարօրինապէս վեր ցատքեղինք, յետոյ վար դահալթեցանք և ինքզինքս ջուրին մէջ գտայ, մէկ ձեռքս բալթօն, միւս ձեռքով կառչած այն պարանին որ գուրմէն նաւակը կը չըջապատէր: Ալիքները աղմուկով պիտի վրայէն կը թռչէին, և գառն ու աղի ջուրը կը կլլէի: Զուրը կը լնար ականջներուս, քթիս ու բերնիս մէջ...: Ամբողջս պարանին փաթկեալ, ջուրէն գուրս կ'ելնէի ու անոր մէջ կը խորատուգուէի, պիտի դարձնէի իմ աղմուկով փորձերէս մին յաջողեցաւ, նաւուն վրան աշտանակեցի և անմիջապէս նշմարեցի Շառքօն,

որ ջուրին մէջ կը տալլակէր, պլլուելով աշն պարան-
ներուն՝ զոր ետ թողած էին։ Անոնք նաւակին չորշանք
կ'ընէին, եղերքին վրայ հառաւառած օղակներէն
անցած ։

— Ո՛ղջ ես, պոռաղի անոր ։

Այդ վայրկեանին ջուրին վրայ ցատկեց ու ինքն
այ նաւակին վրայ ինկաւ ։ Զայն ընդունելի, և ինք-
զինքնիս իրարու զէմ դառնալ երես երեսի ։ Ողնա-
վաշտին վրայ էի, ձի հեծածի նման, ստաբիլ պարան-
ներուն վրայ, ինչպէս ասպանդակներու մէջ, ըստ
տակաւ աղանով չէր, տառջին ալիքը կրնար ձգել
առջ ինծի իմ թամբս ։ Ծառք ծառեղբորու կառչեցաւ ։
Գլխովը կուրծքիս կը դարնուէր ։ Ամբողջ մարմնովը կը
զոզար և կ'զգայի թէ կ'զակները կը շարժէին ։ Պէտք
էր գործել ։ Ողնավաշտը նոր իւզազոծուածի նման
լարծուն էր ։ Ըսի Ծառքին ջուրին մէջ իջնել և մէկ
կողմէն բռնուած կենալ պարաններէն, մինչդեռ միւս
կողմէ ես ալ միեւնոյն բանը պիտի ընէի ։ Իրեւ պո-
ռաւան, սկսաւ գլխովը կուրծքս բազկել ։ Ալիքները,
իրենց վայրենի պարին մէջ, մեր վրայէն կ'ստատ-
տէին ու հազիւ ինքզինքնիս կը բռնէինք ։ Պարանը
ստակալի կերպով ստաբիլ մէկը կը կարէր ։ Աչքեր-
նոս ատածին չափ հեռու դուրսէն մը վրայ ծնունդ
կ'առնէին ջուրի անհուն լիւսեր, ու անմիջապէս շո-
ռաչանով կ'անհետանային ։

Հրամանս կրկնելի Ծառքին, ըստ այս անգամ
աւելի՛ տիրաբար։ Ուրիշ բան չորաւ՝ ըստ ելի աւելի՛
ու մ'զնորէն գլխովը կուրծքիս դարնել ։ Կորսնցնելու ժա-
մանակ չկար ։ Մէկիկ մէկիկ իր երկու բազուկները
ինն բաժնեցի և զայն ջուրին մէջ հրեցի, ջանալով որ
պարանները ձեռքերուն կառչեցնեմ ։ Եւ հոս պատա-
հեցաւ բան մը՝ որ ամէն բանէ աւելի դարձուրեցուց
զիս այս անարկու գիշերտան մէջ ։

— Զիս կը խեղդե՞ս կար, հեծեց Ծառք, ու երես
նայեցաւ չեշտակի ։

Յիրաւի անաղաւթի էր տակաւ ։ Սարսափելի էր
իր հարցումը, աւելի՛ ևս տարտափելի՛ էր ձայնը,
որուն մէջ կար փնտրուող համակերպութիւն մը, չնոր-
հակաբռնական երկչառ խնդրանք մը, ու վերջին հա-
ռաչանքը կակի մը՝ որ ամէն յայտ կորսնցուցած է մա-
հագոյժ վախճանէ մը խուսափելու ։ Բայց չառ աւելի
տարտափելի էին աչքերը, այն մահացու կերպով արժ-
գոյն թրջած զէմքին վրայ ։ Իրեն պոռաղի ։

— Աւելի՛ ուժով բռնէ ինքզինքդ ։ Եւ ես ինքս
ալ ջուրին մէջ իջայ, պարանէն բռնելով ։ Ուրոյն
բանի մը զարնուեցայ, և, տառջին վայրկեանին,
ցաւ արգիլեց ինծի որ եւ է բան հասկնալ ։ Յետոյ
սակայն հասկեցայ ։ Իմ մէջս ջերմ զգացողութիւն մը
բռնկեցաւ ։ արըշիւ էի, ու աւելի քան երեք գորա-
ւոր կ'զգայի ինքզինքս... ։

— Երկի՛ր, գոչեցի ։

Թերեւս մեծ նաւարկուները նոր երկիրներ երբ
կը գտնեն, ինչ աւելի կռանգով կ'ազաղակեն այդ
բառը, ըստ կը կատկած թէ կարենան աւելի ուժ-
գին ազաղակել զայն ։ Ծառք մոնչեց ու մենք ջուրը
նստուեցանք ։ Բայց մեր կռանգը մարեցաւ, ջուրը
տակաւին մինչեւ մեր կուրծքը կուգար, և ո՛չ ուրեք
ծովեղերքին նշանը չէր երեւար ։ Ալիքները աւելի
սկար էին ու չէին ոտտատել, և մեր վրայէն ծու-
լօրէն կը թաւալէին ։ Բարեբախտաբար նաւակը թո-
ղած չէի ։ Ծառք և ես երկու կողմը անցանք, և
ազատութեան պարաններէն բռնելով, յառաջացանք
զգուշութեամբ, առանց գիտնալու թէ ո՛ւր, տառջ-
նորդելով նաւակը, զոր իր կանոնաւոր զիրքին մէջ
գրած էին ։

Ծառք բան մը կը մըմտար ու կը խնդար ։ Ես,

մտահոգ, չուրջներն իսկ նայելէ ինքաւար էր։ Մեր ետեւը
աւ մեր առջին՝ ալիքներուն ազմուկը աւելի սառնակ
էր, մեր առջեւը աւ գէպի ձախ՝ աւելի տկար։ Դէպի
ձախ ուղղուեցանք։ Գետինը հաստատուն, աւազուտ,
բայց անհարթ էր։ Երբեմն երբեմն ալ յատակին չէինք
գտնելու ու սրունքներով կը յղայինք, ձեռքով նա-
ւակը բռնած։ Ուրիշ անգամ ջուրը մինչեւ ծունկեր-
նիս էր։ Խոր տեղերը, Շառքօ կը հեծէր ու ես կը
զոզոզայի սարսափէ։ Եւ, յանկարծ, — սէ՛ն, փրկու-
թիւն, — մեր առջեւ լոյսեր փայլեցան։

Շառքօ ամբողջ ուժով սռնաց, բայց ես կա-
տարեւապէս կը յիշէի թէ նաւակը մաքսախոյզներուն
կը պատկանէր, և դայր յիշեցուցի իրեն։ Շառքօ
լսեց, բայց քանի մը երկվայրկեան յետոյ, իր հեծ-
կառնքները թնդացին։ Չկրցայ գինքը հանդարտե-
ցնել, այդ բանը րնկու համար պէտք եղածը չունէի։

Ջուրը հեղցեալ կը նստալէր, մինչեւ ծուն-
կերնիս իջած էր, յետոյ մինչեւ պճեղները յետոյ ա՛լ
բնաւ։ Շառքօ և ես միշտ կը քաշէինք նաւակը փեր-
ջապէս ու մերնիս հաստ, ու թողուցինք դայն։ Տե-
սակ մը սեւ կոճղ ճամբանիս կը գոցէր։ Անոր վրայէն
գեր Զեյնք ու սաքերնուս վրայ ինկանք փշտ
խտալ մը վրայ։ Ասիկա ցաւայի ու անհիւրընկալ էր
երկրին կողմէն, բայց ուշադրութիւն չըրինք ու վա-
ղեցինք գէպի կրակը։ Մենէ մէկ փերթի հետուն էր
ան ու իր դուարի լոյսերը կը թուէին մեզի խնդալ,
իրբեւ թէ մեզ հիւրասիրելու համար ստուերը չարա-
չաքօրէն անոնց չուրջը կ'երերակար։

×

... Երեք տնային թաւամազ շուներ Վրոնս երան
մթաթեան մէջէն ու մեր վրայ յարձակեցան։ Շառքօ,
որ ջղածգօրէն միշտ հեծկաւալած էր, ահարկու աղաղակ

մը արձակեց ու գետին ինկաւ։ Շուներուն գէմ նե-
տեցի թրջած բայթօն ու խոնարհեցայ, քար մը կամ
կամ գաւազան մը փնտռելով։ Գետինը բան մը չկար,
միայն խտոր ձեռքերս կը կծէր։ Շուները ամէնը մէ-
կէն մեր վրայ կը յարձակէին։ Ամբողջ ուժովս սու-
րեցի, երկու մասներս բերնիս մէջ։ Այն տանն ըստ-
նուեցան անոնք և լսեցի մարդոց քայլեր, որ վաղե-
րով կուգային։

Քանի մը վայրկեանէն կրակին մօտն էինք, մուշ-
տակները դուրս դարձած ոչխարի մօրթէ հազուապէս
չորս մարդերէ բաղկացող չըմանակի մը մէջ։ Անոնք
լուս կը կենացին, չեչտակի ու անփստահութեամբ
մեզի կը նայէին ջու կ'ունկնդրէին իմ պատմա-
թեանս։

Ատնոյմէ երկուքը գետինը նստած էին, ու կը
ծխէին մուխի առատ գալարներ արձակելով։ Ուրիշ
մը, խոչոր, թանձր սեւ մօրուքով ու քոզաքի բարձր
գտակով, մեր ետեւը կը կենար, գաւազանի մը յե-
նած, որուն խոչոր գունդը կարուած արմատ մըն էր։
Չորրորդը, խարտաշ երիտասարդ մանչակ մը, կ'օղ-
նէր հանուելու Շառքօի որ կուլար։ Ատնոյմէ իւրա-
քանչիւրէն ոչ հետուն կը հանգչէին իրենց ամուր
ցուպերը։ Մենէ քիչ մը հետուն, մեծ տարածութեան
մը վրայ, երկիրը ծածկուած էր գորշ ու գուլայ գու-
լայ թանձր խոտով մը, որ կը նմանէր գիւրահայ գար-
նանային ձիւնի։ Միայն, երկար տանն և ու-
շադրութեամբ գիտելէ յետոյ, կարելի կ'ըլլար որոշեց
իրարու վրայ գիղուած ոչխարներ։ Քանի մը տանու-
եակ հազար կար անոնոյմէ, գիշերուան քանով ու
մթաթեամբ սեղմուած զանգուածի մը նման որ տա-
փատանը կը ծածկէր։ Մերթ ընդ մերթ վեհերէն կը
մարէին անոնք։

Բայթօն կրակին կը չորցնէի և մարդոց ճշար-

տու թիւներ կ'ըսէի, պատմելով անոնց թէ ի՞նչ միջոցով նաւակը ձեռք անցուցած էի:

— Այդ նաւակը ո՞ւր է, ինծի հարցուց խիտ և ապիտակաբան ծերունի մը, որ աչքերը չէր հեռացներ վրայէս:

Ըսի ո՞ւր ըլլալը:

— Գնա՛ նայէ՛, Միխայ:

Միխայ, սեւամօրուս մարդը, չուպը ուսին դարձաւ ու գէպի ծովեզրը քակեց:

Բալթօն չորցած էր: Շատքօ ուզեց զայն հագնիլ իր մերկ մարմնին վրայ, բայց ձեռք ըսաւ անոր:

— Կեղի՛ր: Նախ վազէ որ արիւնդ տաքնայ: Կրաւ կին չուրջը վազէ, օ՛ն:

Ի սկզբան Շատքօ չհասկցաւ. յետոյ, մէկէն ի մէկ, իր տեղէն ցատքեց և մերկ, ծայրայեղ վայրենութեամբ պար մը սկսաւ: Գնդակի մը նման կրաւ կին վրայէն կը թռչէր, ինք իր վրայ կը դառնար, ստերը գետինը կը զարնէր, բոլոր ուժովը կը պոսար և բազուկները կը շարժէր: Խնդալէն մեռնելու տեսարան մըն էր: Մարդոյմէն երկուքը գետնին վրայ էր զըլտորւէին, կսկորդալի խնդալով, մինչգետն ձեռք, անդրգուելի ու լուրջ գէմքով կը փորձէր չափով ծափ զարնել, Շատքօն ընկերանալու համար, բայց չէր յաջողեր, ուշադրութեամբ կը հետեւէր, զլուխը կ'երեւցնէր, պիտերը կը շարժէր և խորունկ ձայնով մը կը դռչէր:

— Հա՛յ-հա՛: Հա՛, ատանկ: Հա՛, ատանկ: Հա՛յ-հա՛: Փր՛ց, փր՛ց:

Կրակէն լուսաւորուած, Շատքօ օձի մը նման կը զալարուէր, ամենէն ալլազան ձեւերը կ'առնէր, մէկ ստեր վրայ կը ցատքէր, արագօրէն գետինը կը զարնէր ստերով, և իր փայլուն մարմինը քրտինքի լայն

կաթիլներով կը ծածկուէր: Կրակը այս կաթիլները արիւնի նման կարմիր կ'երեւցնէր:

Հիմա երեք մարդիկը չափով կը ծափէին, մինչգետն ցատքէն զոտաւն զոզգալով, ինքնիրենա կ'ըսէի թէ մեր արկածը պիտի կրնար զուարճացնել Քաուբրըրի կամ Ժիւլ Վէնի հիացող մը. — նաւարեկութիւն՝ կար, հիւրասէր ընդհանր՝ կային, ու նաև վայրենիներու պար մը՝ կրակին շուրջը... Այսպէս մտածելով, մտածելով, մտահոգութեամբ ինքնին կը հարցնէի թէ արդեօք ի՞նչ պիտի ըլլար արկածին ամենէն չահեկան մակադէպը, այսինքն վախճանը:

Շատքօ արդէն գետին նստած էր, բալթօն մէջ պլլուած, և կ'ուտէր, ինծի նայելով իր սեւ աչքերով, ուր կը փայլէր բան մը՝ որ իմ մէջն զժողով զգացողութիւն մը կը գրգռէր: Իր հագուստները կը չորնային, կրակին շուրջը հողին մէջ մխուած գաւազաններէ կախուած: Ինծի ալ հայ ու ազած խոզի ճարպ տուին:

Միխայ վերադարձաւ ու լուս նստաւ ծերուկին քով:

— Լաւ ուրե՛մն, հարցուց ձեռք:

— Այնտեղ նաւակ մը կայ, պատասխանեց կարճ մը Միխայ:

— Ծովը չի՞ տանիր զայն:

— Ո՛չ:

Ամէնքը լսեցին և սկսան վերատին զիս քննել:

— Լաւ ուրե՛մն, հարցուց Միխայ, մտնաւ սրաւ պէս սչ ոքի ուղղելով խօսքը. հարկ է գանձիք արքամանի(ն) (*) մօտ տանիլ, թէ ուղղակի մարտատան պաշտօնէութեան:

(*) Քօզաք ցեղապետ:

«Ահա՛ վախճանը» կը կարծէի: Ոչ ոք չգտաւ խանկը Միխայիլն: Շատքօ կ'ուտէր ու լուռ կը կենար:

— Կտրելի է զանոնք արամանին... կամ մաքսատան պաշտօնեան՝ բուն տանիլ: Որք կ'ըլլայ բլրայ, աղէ՛կ է պատասխանեց ծերունին, լուսթենէ մը յետոյ:

— Եթէ կտա՞վարութենէն բան մը գողցած են, պէտք է զանոնք պատմել...:

— Կեցի՛ր, մեծ հայր... սկտայ ես:

Բայց բնա՛ւ ուշադրութիւն չբրտւ ինծի:

— Պէտք չէ՛ գողնալ, աշո՛... և եթէ զանոնք չպատմեն, առկի գէշը պիտի բնեն:

Ծերունին քմրտապանող անտարբերութեամբ մը կը խօսէր, և երբ աւարտեց, իր բնկերները լսին՝ զլուսինին երեքդուցին:

— Ահա՛, գողցար և պէտք է հիմա տուժես, քանի որ բռնուեցար: Միխայիլ, սա՛ լանը, նաք, հո՞ն է:

— Բայց աշո՛, հոն է:

— Լա՛ւ ուրեմն... ջուրը չպիտի քշէ գայն: Չէ՞:

— Ո՛չ, չպիտի քշէ:

— Լա՛ւ ուրեմն, թող հոն կենայ: Վաղը նաւատաները Քէսջ կ'երթան ու նաւատէրը միասին կը տանին: Ինչո՞ւ համար պարտապ հաւակ մը չպիտի առնէին: Հէ՞: Ա՛ս աղէկ: Հիմակ ալ, դուք, ցնցոտի բարեկամներ, ահաւասիկ... երկուքդ ալ չէ՞ք վախնար: Չէ՞: Տակաւին կէս փերսդ, ծովին մէջ պիտի բլլայիք: Բացերը ինչ պիտի բնէիք: Ըսէ՛ք: Յատակը պիտի գացած բլլայիք, երկու կացիններու նման... աշո՛: Աղուսը մը խեղդուած պիտի բլլայիք, սա էք բլլայիք:

Ծերունին լսեց և սկսաւ ինծի նայիլ, բնացարկն մէջ խորամանկ ժպիտով մը:

— Ինչո՞ւ լուռ կը կենաս, ստամբակ, հարցուց ինծի:

Բաւական ձանձրացած էի իր չեղարանութենեան, քէն, զոր առանց հատկապէս մեր մասին ծաղրանքներ կը նկատէի:

— Քեզի մօրիկ կ'ընեմ, պատասխանեցի բաւական բարկացած չեչուով մը:

— Եւ ա՛յն ատե՞ն, հարցուց ծերունին:

— Բան չկայ:

— Ինչո՞ւ զիս կը քամահրես: Միթէ լա՞ւ բան է քենէ մեծը քամահրել:

Լուռ կեցած, համաձայնելով իրօք թէ լաւ բան չէր:

— Դեռ ուտել կ'ուզե՞ս, շարունակեց:

— Ո՛չ:

— Այն ատեն մի՛ ուտեր: Քանի որ չես ուղեր ուտել: Եւ, ճամբուն համար հաց պիտի առնե՞ս:

Ուրախութենէս սարսափի, բայց բան չզգաւ ցնկով:

— Ճամբուն համար պիտի առնեմ... պատասխանեցի հանդարտութեամբ:

— Ի՜նչ... ճամբուն համար հաց ու խոզի ճարպ տուէք տղոջը... եթէ ուրիշ բան ալ կայ՝ անկէց ալ տուէք...:

— Պիտի մեկնին, հարցուց Միխայիլ:

Միւս երկուքը աչքերնին ծերունիին վրայ լարձբացուցին:

— Եւ ի՞նչ կ'ուզէք որ բնենք զանոնք:

— Բայց զանոնք արամանին կամ մաքսատան պաշտօնեաներուն կ'ուղէինք կոր տանիլ, բոտ Միխայիլ յուսով ժպտումով:

Շատ քո կրակին քով երեքովաց, և հետաքրքիր երեւոյթով մը գլուխը գտնա հանեց իր բայթօին տակէն: Անիկա հանդարտ էր:

— Ի՞նչ գործ ունին աքամանին քով: Հոն բնակիք մը չունին: Ետքը, եթէ ուզեն, կրնան երթալ անոր մօտ:

— Եւ ի՞նչ բնեղ նաւակը, բարկութեամբ կը պրնզէր Միխայ:

— Նաւակը, կրկնեց ծերունին: Ազէ՛կ նաւակը հո՞ն է:

— Այո՛, պատասխանեց Միխայ:

— Լա՛ւ ուրեմն, հոն թող մնայ: Աստուծոյ Իվաշքօ գաջն նաւահանդիսար կը տանի, անկէ կ'առնեն ու Բէսօ կը տանին գաջն: Նաւակը ուրիշ բան բնորոշէնք:

Աւելի ուշով ծերունիին կը նայէի, իր պաղարիւն երեսին վրայ, որ արեւէն այրած էր ու հովէն գաշադոյն, որուն վրայ կրակին ստաւերները կ'ոսոսոտէին. ո՛չ մէկ շարժում չէի կրնար որոշել:

— Վերջը գլուխնիս չցատի՛, ըստ հաւանումով Միխայ:

— Եթէ լեզուդ չերկնցնես, բան մըն ալ ըլլալիք չունի: Եւ եթէ զանոնք «աթամանին» տանինք, մեզի ու անոնց համար անհանգստութիւն կ'ըլլայ: Մենք գործը կը նայինք, անոնք ալ բաներնուն թող երթան: Հէ՛, տակաւին շատ հեռուն պիտի երթա՞ք, հարցուց ծերունին, թէ Լաւրդէն իրեն ըսած ըլլալի թէ ո՛ր կ'երթայինք:

— Թիֆլիս...:

— Հեռուն է: Կր տեսնե՞ս, «աթաման» ալ ժամանակ պիտի կորսնցնել տար անոնց: Այն ատեն ե՛րբ տեղերնին պիտի հասնէին: Աւելի բաւ է որ չխառն ճամբանին երթան, անանկ չէ՞:

— Շատ ազէ՛կ, թող երթան, հաւանեցան ծերին բնիկները, երբ, իր զանդաղ ճառը լնցնելէ ետքը, չրթունքները սեղմնով անոնց նայեցաւ ամէնուն ալ, հարցական դէմքով. իր մատներով՝ իր գանաթափ մօրուքը կ'որոշէր:

— Օ՛ն, աղաք, գաջէ՛ք, Աստուած հեռերնիդ ըլլայ. — ձեռքը շարժեց: Եւ նաւակն ալ իր տեղը պիտի տարուի, անանկ չէ՛:

— Շնորհակա՛յ եմ, ծերուկ, բա՛ն զլխարկս հանելով:

— Ինչո՞ւ չնորձակալ ես:

— Շնորհակա՛յ եմ, կղրայք, չնորձակալ եմ, կրկնեցի յազումով:

— Բայց ի՞նչ բանի համար: Ա՛ս քեզի պատմութիւն մը: Ես կ'ըսեմ «գաղէք, Աստուած հեռերնիդ ըլլայ», — ան ալ «չնորձակալ եմ», կը պատասխանէ: Միաբէ՛ց կ'անցընէ իր թէ քեզ սատանայի՛ն պիտի պիտի զրկէի, հէ՛:

— Կը խոտոտվանիմ, այդ վախը ունեցայ:

— Օ՛հ... (և ծերունին յօնքերը վեր վեր բրաւ): Ինչո՞ւ համար մարդկային Լալ մը դէ՛ ճամբու մը մէջ պիտի գնէի: Աւելի բաւ է որ գաջն գնեմ այն ճամբուն վրայ, ուրիշ ես ինքս կը քարեմ: Թերեւս որ մը վերտաին իրարու հանդիպինք. այն ատեն իրար կը ճանչնանք: Թերեւս պէտք կ'ըլլայ իրարու օգնել...: Ի տեսութիւնն:

Անիկա հանեց իր երկայնամազ սլաքի մարթէ գտակն ու բարեւեց մեզ: Իր բնիկները իրեն պէս ըրին: Անափայլ ճամբան հարցուցինք ու մեկնեցանք: Շատ քո բանի մը վրայ կը խնդար:

×

— Ի՞նչ է խնդարուդ պատճառը, հարցուցի իրեն: Հիացած էի ծերունիին ու իր կեանքի բմբուն:

մին վրայ, հիացած դով գեփուսին վրայ որ արշա-
յոյսը կը կանխէր և մեր կուրծքին կը փշէր, հիա-
ցած որ, երկինքը, ամպերէ զերծ, լուսաւորուե-
լու վրայ էր, արեւը կը բարձրանար և աղօթարանը
կը բացուէր:

Շատքօ աշխուհք բրաւ գէպի իս խորածանկ գէմ-
քով մը, և սկսաւ մարելու չափ խնդալ: Եւ ալ ժող-
տեցալ, լսելով իր գաւարի և առողջ խնդուքը: Եր-
կու երեք ժամ հովիւներու կրակին մօտ, ու պատ-
ուական հացը խոզի ճարպով, մեր յսկնեցուցիչ ան-
խորհրդութենէն ոսկորներու մէջ միայն թեթեւ ջար-
դուածութիւն մը թողած էին, բայց այս զգացողու-
թիւնն ալ պիտի անհետանար քաղկու տակն:

— Ինչո՞ւ կը խնդաս: Գո՞հ ես՝ սրովհետեւ աման
պրծար: Ողջ առողջ՝ ես ու նոյն իսկ փարզ կուշտ:

Շատքօ միտակամօրէն գլուխը շարժեց, և ար-
մուկի հարուած մը տուաւ կողիս, գէմքը ծամածուկ,
քահ քահ խնդաց, և վերջապէս իր գէշ գաւառաբար-
բառով խօսեցաւ:

— Ձե՞ս հասկնար թէ ինչո՞ւ կը խնդաս: Հիմա
պիտի բռնեմ: Գիտե՞ս ինչ պիտի բռնէի, եթէ զմեզ մօք-
աւորին տանէին: Ձէ, չե՞ս գիտեր: Էաւ ուրեմն,
«զիս խեղդել կ'ուզէր» պիտի բռնէի, ու պիտի լայի:
Այն ատեն իմ վրայ պիտի խղճային և գրեզ պիտի
բանտարկէին, կը հասկնաս կոր:

Փարձեցի կատակ մը միայն ականել այս բանին
մէջ, աւա՞ղ, չուշացաւ զիս համոզելու իր գիտաւո-
րութեան լրջութեանը մասին: Ինծի զայց ապացու-
ցուց այնքան լաւ ու այնքան յառակօրէն որ, փո-
խանակ ապստամբելու այս միամիտ չեականութեան
գէմ, իմ բնկերիս ու նոյն իսկ ինծի հա՛ւար ալ ամե-
նախորին կարեկցութիւն զգացի: Ուրիշ ի՞նչ զգա-
ցում կարելի էր ունենալ էակի մը մօտին, որ պայ-

ծառ ժպտով մը և ա՛մենէն անկեղծ չեղտով ձեզի պիտի
պատմէր զձեզ սպաննելու իր գիտաւորութիւնը: Ի՞նչ
բնեղ, եթէ անիկա այս գործը կը նկատէ իբրեւ ամե-
նախորին ու սրամիտ կատակաբանութիւն մը:

Ջերմապէս սկսայ իրեն բացատրել իր զազախա-
րին ամբողջ հրէշութիւնը: Բայց շատ պարզօրէն պա-
տասխանեց ինծի թէ ինքզինքս իր տեղը չէի գնէր:
Թիթէ կեզմ անցապիւր մը չունէ՞ր, — ինչ որ վտան-
գաւոր էր: Այն ատեն դառն մտածում մը ունեցայ:

— Կեցի՛ր, բա՛ւ, կը կարծէի՞ր թէ իրօք գրեզ
խեղդել կ'ուզէի:

— Ո՛չ... երբ զիս ջուրին մէջ քշեցիր, անանկ
կարճեցի, բայց երբ դու ինքզ ալ ջուրը իջար, ա՛յ
անանկ չէի խորհեր:

— Փա՛նք Աստուծոյ, զսէնցի: Գէթ ատար համար
չ'նորհակալ եմ:

— Ո՛չ, «չ'նորհակալ եմ» մի բան է: Եւ պէտք է որ
քեզի չ'նորհակալ բլլամ: Վարը, կրակին քով, դուն,
կը մեկիր կոր, ես ալ կը մեկիր կոր, բայթսն քուկդ
է, բայց դուն չափիւր դայն: Ահա ինչո՞ւ քեզի չ'նոր-
հակալ եմ, կ'ըսեմ: Գուն չառ բարի ես, կը հասկնամ:
Երբ Թիթիկա հասնինք պիտի վարձատրեմ գրեզ: Քեզ
հօրս պիտի տանիմ: Եւ պիտի բռնեմ հօրս, «ա՛հ մարդ
մը, կերցուր, խմցուր անոր, և էջերու ակոսին մէջը
զիր գիտ»: Ահա աս է բռնելքս: Մեր մօտ պիտի
մնաւ, պարտադրան պիտի բլլաս: Գինի պիտի խմեւ,
ուզածիդ չափ պիտի ուտեւ: Ա՛հ, ա՛հ, ա՛հ, չառ բաւ
պիտի ապրիս: Բարբոթին պարզ է, իմ կերած սեղա-
զանամանէն պիտի ուտեւ խմեւ:

Երկարօրէն ու մանրամասնօրէն նկարագրեց ինծի
այն կեանքի քաղցրութիւնները զոր Թիթիկա մէջ
ինծի կը պատրաստէր: Եւ ես, իր խօսքերուն ազ-
մուկին մէջ, կը խորհէի անհուն տրամաբանութեանը վրայ:

աշխարհաբաններուն՝ որ նոր բարոյականով մը զինուած , նոր իդէալով լեցուն , միամիտակ առաջ կը նետուին , կեանքին մէջ կը կորսուին և իրենց ճամբուն վրայ կը հանդիպին ընկերներու՝ որ օտար են իրենց , և չեն կրնար հասկնալ զիրենք... Գծնցակ է այս առանձնացած կեանքուն կեանքը : Հովը զիրենք կը քշէ իրենց կամքին գէմ : Բայց անոնք բարի սերմն են , թէև հագուստէսօրէն լաւ հողի վրայ կ'իջնան :

Արջալոյսը կը ծագէր : Ծովին հետաւորութիւնը կը փաշէր վարդապոյն ոսկիով :

— Քուն աւնիմ , բաւ Ծառք :

Կանգ առինք : Չոր առաջին մէջ հովէն շինուած փառի մը մէջ պատկեցաւ , ծովափէն ոչ հեռու , և , զլուին ու մարմինը բալթօին մէջ փաթթելով , մէկէն ի մէկ քնացաւ : Քովը նոտայ ու ծովը գիտեցի :

Անիկա , ծովը , կ'ապրէր իր լաշն կեանքով , ու մեղ պորձանէութեամբ լեցուն : Ալիքներու հասերը կը թաւալէին ծովափին վրայ , և կը խորտակուէին աւազին գէմ , որ յաշիկ կը սուշէր , ջուրը ծծելով : Իրենց սպիտակ կառարները չարժելով , առաջին ալիքները շառաչելով իրենց կուրծքը ծովեզերքին կը զարնէին , կը նահանջէին յաղթուած , ու կը հանդիպէին աւրիշ ալիքներու , որ եկած էին զանոնք կանգուն բռնելու , փրփուքներու գրկախառնութեան մը մէջ , անոնք միասին ծովեզերք կը վերադառնային ու կը բաղթէին անոր , հափաղելով ընդլայնել իրենց կեանքին սահմանները : Հորիզոնէն մինչև ծովափ , ամբողջ ծովի մակերևին վրայ , ծնունդ կ'առնէին ճկուն և ուժեղ ալիքները , որ կ'առաջանային , միշտ կ'առաջանային , սեղմ զանգուածներով , պինդ իրարու միացած միեւնոյն կամքով : Արևը միշտ առելի չողջողաւ փայլ կը լուսաւորէր անոնց կառարները , հետաւոր

ալիքներուն սարերը , հորիզոնին վրայ : արևան կարմիրով մը կը փայլէին : Ոչ մէկ կաթիլ չէր կորսուեր ջուրի զանգուածին այս տխտանան չարժաւին մէջ , որ կատաղօրէն գիտակից հետապնդումի մը կը թուէր ինքզինքը տուած ըլլալ , և իր լաշ՝ կշռաւոր բաղձումներով , ընդհուպ պիտի հասնէր իր սրտին : Առաջին ալիքներուն զեղեցիկ արիւթթիւնը , որ գրգռով կ'առնուին համը ծովեզերքին վրայ , կ'առնչուէր զիս : Եւ հաճելի էր տեսնել թէ ինչպէս ծովը կը յառաջանար անոնց հետէն , ուժով ծովը , արդէն արեւէն՝ ծիածանին բոլոր գոյներովը ներկուած , և իր ուժին ու զեղեցիկութեան ինքնագուստ զգացումով լեցուն :

Հողի լեզուակի մը հետէն , որ ալիքները կը կրտսէր , գութս ելաւ անսահման չափնաւ մը որ հպարտօքէն չարժակելով ծովին վրդովալից յանձքին վրայ , խոյացաւ ալիքներուն վրայ : Ալիքները կատաղօրէն խուժեցին անոր գէմ : Հզօր և զեղեցիկ , և իր մատաղր փայլեցնելով արեւին , աւրիշ առնէ մը պիտի կարենար մտածել տալ մարդոյ ստեղծիչ փառասիրութեան վրայ , որ գիտեն յաղթել տարրին... Բայց իմ մօտիկս կը հանդէսէր մարդ-տարր մը :

Թէոսքի գաւառին մէջ կը համբարդէինք : Ծառք փախ ազգելու ատիժան խառնափնդոր էր ու չնցոտի , և սատանայի մը պէս չար : Սակայն այլ եւս անօթութեանէ չէր տուտալեր , փասն զի ուղուած ատեն աշխատութիւն կար : Բայց ինքզինքը ամէն ջանքի անկարող ցոյց տուաւ : Անգամ մը փորձեց ցորեն ծեծող մեքենայի քով աշխատիլ , յարզը պարպելու համար , բայց կէսօր ետքը հրաժարեցաւ , ձեռները արիւնով լեկոնելէ յետոյ : Աւրիշ անգամ մը ծառեր կը հանէինք արմատէն , ան տանն ալ իր նիզակով վիզին մօրթը սկրթեց :

Դանդաղօրէն կը յառաջանայինք մենք: Երկու օր աշխատութիւն, չեալ օր մը ճամբարդութիւն: Շաաքօ առանց ու է չափաւորութեան կ'աւելը և իր սրկրամուրութեան պատճառաւ չէի կրնար պէտք եղած զբաւմը չափիլ, անոր վրան գլուխը շինել շտկասկաւ համար: Բարբ հագուստ կապուստը ուրիշ բան չէր բացի և թէ զանազան ծակեր, ալյազան կտորներով անհեթեթօրէն իրարու կոցրած: Ազաչեցի իրեն չմտնել գիւղերու գինեատուններուն մէջ ու չխմել գինին՝ զոր աշխարհն շատ կը սիրէր, բայց ոչ մէկ ուշադրութիւն չէր բնծաշիր իմ գիտալութիւններուս:

Օր մը, գիւղի մը մէջ, քամկէս խից չինոյ սուպլի, զոր մեծ գմուտութեամբ և զազանի հաւաքած էի, թէ և իրեն համար, և իրիկունը վերադարձաւ աշխարհատանը՝ ուր կ'աշխատէի: Գինով, հեան առած քաղաք խոշոր կնիկ մը, սր գիւս սապէս բարեւոյ:

— Բարեւ, անիծած հերետիկոս:

Եւ երբ, զարմացած այս վերադարձին, հարցուցի անոր թէ ևս ինչո՞ւ հերետիկոս մըն էի, համարձակութեալ պատասխանեց ինծի:

— Վասն զի, մե՛ծ սատանայ, դուն կ'արգիլես եգիւր աշխարհին կիները սիրել: Դուն կրնաս ստիկա արգիլել իրեն, և բը օրէնքը կը թույլատրէ գայն: Անէ՛ծք:

Շաաքօ անոր քովը կը կենար և բաժնին հաւանութիւն կուտար գլխի շարժումներով: Չափազանց գինով էր, և խրաքանչիւր շարժումին կը ծօծէր, իրբու թէ իր անգամներուն պատասխանները ելած բլրային: Իր ստորին չրթունքը կախուած էր: Իր սրկատար աչքերը ազաչ յամառութեամբ մը ինծի կը նայէին:

— Ի՞նչ երեւնիս կը նայիս կոր: Իր փարան իրեն վերադարձաւ, պոռաչ կինը քաջաբար:

— Ի՞նչ փարա, հարցուցի զարմացած:

— Իրեն վերադարձաւ, իրեն վերադարձաւ: Բեկ ստիկանութեան պիտի պիտի տանիմ: Եւ տուր աշխարհը յիսուն սուպլին՝ զոր Օսման իրմէն աւիր:

Ի՞նչ պէտք էր բնել: Այս սատանայ կինը, ալյ գինով վիճակին մէջ, իրօք կրնար ստիկանութիւնը գլխուս հաւքել, և աշխարհն գեղին իշխանութիւնը, անաչառ մեկ նման ճամբարդոյ մարդոց նկատմամբ, մեկ պիտի ձերբակալել տար: Եւ ո՞վ կրնար Շաաքօին ու ինծի համար ձերբակալման մը հետեւութիւնները նախատեսել: Ակառ ուրիմն գիւանադիտօրէն վարպետութիւն գործածել կնկան գէմ, ինչ որ իրօք մեծ ջանքի չկարոտեցաւ: Գէշ աղէկ, երեք չիշ գինով հանդարտեցուցի գինքը: Գեախն ինկաւ սեխերուն մէջ ու քնացաւ: Շաաքօն պատկեցուցի, և յաջորդ օրը, առտուն կանուխ, գեղը թողուցինք, կինը ձգելով սեխերուն հետ:

Իրիկունն գինովութենէն չիւանց, գէմքը թրմթրակած ու ճմռկած, Շաաքօ անդադար կը թքնէր ու խորունկ կը հառաչէր: Փորձեցի հետը խօսիլ, բայց պատասխան չէր տար ու միայն գլուխը կ'երկրցնէր յազնած ձիւ մը նման:

Արեւը կը տաքնար և օդը գրկիլ մինչեւ մեր ուսերը բարձրացող թանձր ու բարձր խոտով ծածկուած խոնաւ հողին արտաշնչութիւններովը տալարած էր: Ամէն ինչ մեր չաւքը անշարժ էր, թաշկալ կանանչ ծովը գէպի երկինք կը փչէր իր գլխի պոռչատալու ստիկան ու մզին հարստ սնուհաճութիւնները:

Ճամբան կարճեցներ: Համար կը հետեւէինք նեղ

արահետի մը, որուն վրայ կը սողային սղօտիկ կարմիր օձեր, որ մեր ստերուն ներքեւ կը գալարէին։ Մեր աջին, հորիզոնին վրայ, ամպերու շղթայ մը կար, որոնց արծաթի արեւէն կը փայտօղէր։ Տաղրտանի լեռներն էին անոնք։ Կաթիլներ որ շուրջներն կը տիրէր, կը քնացնէր միտքը ու յուշիկ երազել կուտար։ Մեր ետեւէն, երկինքին վրայ, յամբօրէն ամպի սև սև պտտումներ կը յառաջանային։ Իրարու հետ խառնուելով, մեր ետեւը երկինքը կը ծածկէին անոնք, մինչդեռ առջեւին ամէն ինչ պայծառ էր, թէև ամպի փերթեր փրթած՝ լեզակարծօրէն անջրպետին մէջ կը թռչէին, մեղ անցնելով և աւելի գիմակաւորելով երկինքը։ Հետեւն շանթը կ'որոտար և իր կատաղի թաւարահները միշտ իրարու կը մօտենային։ Անձրեւի խոշոր կաթիլներ սկսան իջնալ և խոտը ծեծել։ Եւ խոտը մեռածօրէն հնչին մը գուրս կուտար։

Պահուելու տեղ չունէինք։ Ամէն ինչ խաւարեցաւ, և խոտին աղմուկը, թէև աւելի զօրաւոր, կարծես թէ վախով վարակուեցաւ։ Կայծակ մը փայտատակեց, ու ամպերը զոզոզաղին, կապոյտ կրակէն գրաւուած։ Յետոյ, նորէն, ամէն ինչ խաւարեցաւ և լեռներու, արծաթափայլ շղթան կորսուեցաւ մթութեան մէջ։ Ծանր անձրեւ մը հեղեղի մը նման թափեցաւ, և, մէկ մէկու ետեւէ, շանթի հարուածները սկսան թաւալիլ, զարհուրելի ամալի տափաստանին մէջ։ Խոտը, կքած հովէն ու անձրեւէն, գետին կը պատկէր գալիահար։ Եւ ամէն ինչ կը գողար ու կ'ջարժէր։ Կուրցնող փայլակները ամպերը կը պտտէին...։ Իրենց կապոյտ փայլին մէջ, հետուն, կը բարձրանար լեռնաշղթան, կապոյտ բոցերով հրանշոյլ, արծաթափայլ ու զրտին, և, փայլակները կը մօրէին, ան ալ կ'անհետանար, իրրեւ թէ սև անդունդի

մը մէջ թաղուէր։ Ամէն ինչ կը գոտար, կը սարսուտար, ձայները կը վանէր ու ծնունդ կուտար անոնց։ Կարծես թէ երկինքը, խռոված ու դայրացկաւ, կրակով երկիրը կը մաքրէր ամէն աղակով թեւէ, և թէ երկիրը այս մոլեղնութեան առջեւ սարսափէ կը գողար։

Շառքօ կը սարսուտար և չմոքած շան մը պէս կը մրմուտար։ Եւ ես ինքզինքս զուարթ կ'զգայի, աւերակայ իրերէն վեր բարձրացած, մինչդեռ տափաստանին մէջ մրրիկին այս ուժգին ու թախծաղին պատկերը կը գիտէի։ Հրաշայի քառորդիս կը յափշտաշէր և իմ մէջ կը զրգուէր հերոսական արամազրութիւն մը, որ հողիս կ'անէր կը տանէր սարսափելի ու վայրենի ներգաշնակութեան մը մէջ։

Եւ ես ցանկացի անոր մասնակցիլ, որ և է կերպով արգարայնիկ իմ ետնուով զեզուն զգացումս այս խորհրդաւոր զօրութեան նկատմամբ, որ մթութեան ու ամպերուն կը յաղթահարէր, կապոյտ բոցը, որ երկինքը կը բռնկէր, կը թուէր աչրիլ նաև իմ կուրծքիս տակ։ Բայց, ինչպէս կրնայի արտայայտել իմ խռովութիւնս ու խանդավառութիւնս՝ բնութեան չփեղափառ տեսարանին առջեւ...

Ակսայ երգել, — բարձր, ամբողջ ուժով։ Շանթը կ'որոտար, փայլակները կը շողային, խոտը կը խշրտար, և ես կ'երգէի, և ինքզինքս բացարձակ խնամութեան մէջ կ'զգայի այս բոցը ձայներուն հետ...։ Խանդավառուած էի, ներքի զգացում, վան գի անիկա ոչ ոքի կը փնտէր, բացի ինչ։ Այս կենդանի և հօր գեղեցկութիւնը, այս զօրութիւնը որ շղթայազերծ կ'ըլլար տափաստանին մէջ, զանոնք իմ մէջն ծծելու, ինքզինքս անոնց աւելի մօտ զգալու բաղձանքով լեցուն էի...։ Փոթորիկը՝ ծովուն մէջ և մրրիկը տափաստանին մէջ։ Բնութեան մէջ ոչինչ կը չանցնամ աւելի չփեղ։

Կը պօռայի ուրեմն, հաստատապէս համոզուած թէ աշտպէսով ոչ ոք անհանդիստ կ'ընէի, և թէ, ոչ ոք զիս քննադատելու պէտքին մէջ կը գնէի, և որ, յանկարծ, մէկը բրտօրէն սրունքներս բռնեց, և ինչ կայ ջրախցտի մը մէջ նստած: Շատքօ երեստ ի վեր նայէր, խիստ ու զայրացկոտ աչքերով:

— Խենց ևս: Խենց չե՞ս: Այն ատեն ատեն՝ լռէ՛, մը պօռար: Կոկորդղ կը պատռեմ, կը հատկնա՞ս:

Զարմայայ և նախ հարցուցի իրեն թէ ի՞նչ բանի մէջ կը նեղէի զինքը:

— Զիս կը սարսափեցնէս կոր, հատկցա՛ր: Կայծակը կը գետայ, Աստուած կը խօսի, — ու զուէն կը պօռա՞ս...: Ո՛վ կը կարծես ինքզինքդ:

Պատասխանեցի իրեն թէ, ուզած ատենս երգելու իրաւունք ունէի, ինչպէս ինքն ալ:

— Ես չեմ ուզեր, բո՛ւս յայտնապէս:

— Մի երգեր, բո՛ի իրեն:

— Դո՛ւն ալ պիտի չերգէս, պատասխանեց ինծի Շատքօ խտտ թէ՛ամբ:

— Եթէ նախամեծար համարիմ երգել...:

— Մտիկ բըէ, ի՞նչ կ'երեւակայես ինքզինքդ, հարցուց Շատքօ զայրացած: Ո՛վ ևս զուէն ուրեմն: Ունի՞ս տուն մը, ունի՞ս մայր մը, հայր մէ՛: Ունի՞ս ազգախանութի, հող: Ո՛վ ևս զուէն աշտապէսով մէջ: Կը մտածես թէ մարդ մըն ևս: Մարդը՝ և՛ս և՛մ: Ե՛ս եմ ամէն ինչ ունեցողը: — Կարծիքին զարկաւ: Ես իշխան մըն եմ, ... իսկ զուէն, զուէն բան մը չեմ, զուէն աշինչ գնիմ: Դուն «սանկ եմ» կ'ըսես: Ո՛վ կրնա զխանայ: Բայց զիս կը ճանչնան Բաթախի ու Թիֆլիսի մէջ: Կը հատկնա՞ս: Ինծի գէմ մի՛ քալեր: Ծառայէ ինծի, զո՞ն պիտի բլլաս: Տասն անգամը պիտի վճարեմ քեզի: Ինծի համար ի՞նչ կ'ընես կոր: Ուրիշ կերպ չպիտի կրնայիր բնել: զուէն իսկ կ'ըսես որ

Աստուած հրամայած է ծառայել առանց վարձատրուի թեան: Եւ սակայն պիտի վարձատրեմ զքեզ: Ինչո՞ւ կը հարչարես զիս, կը ճանձրացնես զիս, կ'անարեկես զիս: Կ'ուզէիր որ քեզի՞ նման բլլայի: Ատիկա լաւ բան չէ: Պէտք չէ որ զիս քեզի պէս բնես: Է՛հ, է՛հ, զեռինն անցնելիք...:

Ու կը խօսէր, կը ծամծմէր, կը փչէր, կը հեծէր...: Բերանս զարմացումէ լաց մնացած, երեսը կը նայէի: Յայտնապէս զուրս կուտար զայրացումի, քինախնդրութեան ու դժգոհութեան զեղումը, մեր ծամբարդութեան տեսողութեանը միջոցին կուտակուած: Աւելի հատկնայի բլլալու համար, մտոր կուրծքիս կը դնէր, ուստ կը ցնցէր, և, իր ճառին ամենակարեւոր կէտերուն՝ ամբողջ մարմնովը վրաս կ'իջնար: Անձրեւը կը թրջէր զմեզ, չանթըր կ'որոտար մեր վերեւ ու Շատքօ, ինձմէ բակի բլլալու համար, կոկորդայիր կը պօռար:

Իմ դրութեանս եղեբա-կատակերդութիւնը տեսայ և սկսայ մեծաձայն խնդալ:

Շատքօ թքաւ ու անդին դարձաւ:

×

Ուրա՛ն կը մօտենայինք Թիֆլիզի, այնքա՛ն Շատքօ մտադրազ ու լուս կը դառնար: Իր նիհարցած լույց միշտ անդրդուելի գէմքին վրայ փոփոխութիւն մը տեղի ունեցած էր: Ոչ հեռուն Վրասիա քաղաքան, Չէրքէզներու գիւղ մը մտանք և եզրադաշտներին հանձարին համար վարձուեցանք:

Երկու օր աշխատելէ յետոյ Չէրքէզներուն մօտ, որ գրեթէ սուսերէն չէին զիտեր, զմեզ կը ծաղրէին ու իրենց լեզուով կ'անարգէին, սրտեցինք թողալ ազարակը, բնիկներու յարածուն զրգոտութենէն անարեւելած: Գրեթէ տասը վերայ հեռացած էինք, երբ

Շատքս յանկարծ իր շաղկիկն մէջէն դուրս քաշեց մուսլինի կտոր մը, և դաշն յաղթականօրէն ինծի ցոյց տալով գոչեց.

— Այ աշխատելու պէտք չունինք: Կը ծախենք ասի և մեզի բոլոր պէտք եղածը կը գնենք: Մինչև թիֆլիզ կը բաւէ մեզի, կը հասկնան:

Բարկութենէս՝ ինքզինքէս դուրս ելած էի, և անոր ձեռքէն խեղով մուսլինը, մէկ կողմ նետեցի և ետեւս նայեցայ: Չէրքէզները երբեք կատակ չեն րնէր: Քանի մը օր առաջ Քօղաքները հետեւեալը պատմած էին մեզի. մուրացկան մը, թողլով աշն ազարակը, ուր աշխատած էր, երկաթէ զգալ մը հետը կը տանի: Չէրքէզները կը բռնեն դաշն, կը խուզարկեն, և զգալը գտնելով, գողին փորը դաշտնով մը կը բանան, զգալը մէջը կը մխեն ու հանդարտօրէն կը մեկնին, մարդը ձգելով տափաստանին մէջ, ուր Քօղաքներ կը գտնեն զինքը կիսամուկ: Անոնց աշն պատմութիւնը րնելով կը մնան, մինչդեռ զինքը զիւր կը փոխադրէին: Քօղաքները քանիցս ազգաբարձ էին մեզի զգուշանալ Չէրքէզներէն, ու միեւնոյն տեսակէն քանի մը կրթիչ պատմութիւններ պատմած էին, զորս լրջօրէն չնկատելու ոչ մէկ պատճառ չունէի:

Յիշեցի դանտէք Շատքօին: Առջեւս կայնած էր, զիս մօտիկ կ'ընէր, և, մէկէն ի մէկ, լուռ, ակտները ցուցնելով ու աչքերը թթուեցնելով, վրաս յարձակեցաւ, կատուի տոտումով մը: Գրեթէ հինգ վայրկեան ուժով մը իրարու բաղխեցանք, և վերջապէս Շատքօ բարկութեամբ ինծի պօռաց.

— Բաւական է:

Երկուքս ալ յոգնած, լուռ կը կենացինք, զէմ զէմի նստած: Շատքօ գլխի կերպով կը նայէր զէպի աշն ուղղութեամբ՝ ուր նստած էի կարմիր մուսլինը, և բաւ վերջապէս.

— Ինչու ձեռկուեցանք, վա՛յ, վա՛յ, աւանա-կութիւն է բրածնիս, քննե՞ զողջայ միթէ: Ինչ պատճառով կը բարկանաս կոր: Քու վրայ կը գլխայի կոր, անոր համար զողջայ...: Քուն կ'աշխատիս, մինչդեռ ես չեմ գիտեր աշխատիլ...: Ինչ կը մնայ ինծի րնել, կ'ուզէի օգնել քեզի... ցէ՛, ցէ՛:

Ջանացի բացատրել իրեն թէ ինչ է զողութիւն մը:

— Կը խնդրեմ որ ձայնդ կարեա: Քու գլուխդ փայտի պէս է, բաւ ինծի արհամարհանքով ու, յետոյ բացատրեց. — Եթէ մնանիքդ խմանայիր, գողութիւն պիտի րնէիր, չէ՞: Ատանկ ապրիլ՝ կ'ըլլայ: Չայնդ կարէ՛:

Վախնալով որ զինքը աւելի կը զրգսեմ, լսեցի: Գողութեան երկրորդ պարագան էր տա: Առաջին անգամ, երբ Սեւ ծովուն վրայ էինք, յոյն ձկնորսներէ զրպանի կշիռ մը խլած էր: Այն տեսնն ալ քիչ մնաց պիտի ձեռկուէինք:

— Լա՛ւ ուրեմն, յառաջանանք, բաւ, երբ երկուքս ալ հանդարտեցանք ու հանգստացանք, ու հաշտուեցանք իրարու հետ:

Ճամբանիս շարունակեցինք: Ամէն օր Շատքօ աւելի մթին կը դառնար, ինծի կը նայէր անհեթեթ զէմքով մը: Անգամ մը, երբ Տարխալի կիրճէն անցնելով Կաւասարը կ'իջնէինք, ինծի բաւ.

— Տակաւին մէկ կամ կամ երկու օր, ու թիֆլիզ պիտի հասնինք...: Գէ՛, զէ՛, բաւ լիզուովը, ու հրճանքով զուարթացաւ: Տուն պիտի հասնիմ: «Ո՛ր էիր: — Ճամբորդեցի:» Բաղնիք պիտի երթամ, հա՛, չա՛տ մը պիտի սեւեմ: Ա՛հ, չա՛տ: Պիտի բռնեմ օրս: «Ուտելու մեծ ախորժակ ունիմ:» Հօրս պիտի բռնեմ. «Եկել՝ ինծի: Շատ վիշտեր կրեցի, չաւ բաներ տեսայ, տեսակ տեսակ բաներ: Թափառաչը-

Ջրկները պատուակա՞ն մարդիկ են։ Երբ անոնցմէ մէկին հանդիպեմ, անոր սուպլի մը պիտի տամ, գինեաւուն պիտի տանիմ զինքը, ու պիտի բռնմ իրեն. «զինի խմէ՛, ես ալ թափառաշրջիկ եղած եմ»։ Քու մատից ալ պիտի խօսիմ հօրս...։ «Ահա՛ մարդ մը։ Ինծի անդրանիկ եղբօր տեղ ծառայեց։ Ինծի տաղտկալի խրատներ տուաւ։ Զիտ տիկն, շունք...։ Զիտ կերակրեց։ Եւ հիմա, պիտի բռնմ իրեն, գուն պէտք է որ կերակրես զինքը։ Կերակրէ զինքը տարի մը։ Տարի մը, անկից պակաս չէ՛։ Կը հասկնաս, Մաքսիմ»։

Կը սիրէի իրեն աչգպէս խօսիլը լսել։ Այն ատեն՝ մանկական պարզ բան մը ունէր։ Ու նմանօրինակ հասերը զիտ կը շահագրգռէին շատ աւելի, որովհետեւ մէկը չէի ճանչնար Թիֆլիսի մէջ և թէ ձմեռը կը մօտենար, արդէն Կոստանդուպոլսի վրայ, փոթորիկը բռնած էր զմեզ։ Շառքօի վրայ յոյսեր մը ունէի։

Փաթիկ կը յառաջանային։ Ահա Միգիւէզ, Իրէ-րիայի հին մայրաքաղաքը, վաղը՝ Թիֆլիզ պիտի բլրանք։

Հետուէն, գրեթէ հինգ վերսդէն, նշմարեցի Կովկասի մայրաքաղաքը, սեղմած՝ երկու լեռներու մէջ։ Ճամբորդութեան փախճանն էր աս...։ Տարածամօրէն երջանիկ էի ես։ Շառքօ անտարբեր էր։ Տխմար աչքերով առջևը կը նայէր, մերթ րնդ մերթ իր անօթիի չողիքը կը թքնէր, ու ամէն վայրկեան փորը կը բռնէր ցաւի գիմած սու մով մը։ Անխահմօրէն մեծ քանակութեամբ հում լոպկ կերած էր, զոր ճամբան քաղած էինք։

Միտքէզ կ'անդրենս թէ ես, աղետական վրացի մը, քաղաքս պիտի մոնեմ, լոյս աչքով, աչքով և աղտա ու թափթփած վրազլիով։ Մ'չ, մինչեւ իրի-կուն կ'ապասենք։ Կեցի՛ր։

Պարագ չէնքի մը պատին մօտ նստանք, և խաբանչիւրս վերջին գլանիկ մը փաթեթելով, ցրտէն դողդղալով, ծխեցինք։ Վրաստանի զինուորական ճամբուն վրայ կծու և աւժգին հալ մը կը փչէր։ Շառքօ, նստած իր ակօաներուն մէջէն տխուր երգ մը կ'երգէր։ Կը մոռածէի զաղջ սենեակի մը ու այն միւս աստակութիւններուն վրայ գոր ունի հաստատուն կեանքը՝ բաղդատմամբ թափառական կեանքին։

— Երթա՛նք, բաւ Շառքօ, հաստատամիտ երեւոյթով մը սաքի ելնելով։

Օրը տարածաժամ էր։ Քաղաքը իր լոյսերը կը փռէր։ Սիրուն էր. լոյսերը, իրարու ետեւէ, կը ցատքէին, չեւ գիտեր ս'երկից, մթնոթեան մէջ՝ որ զաղտազոյի կը մոշտակապառէր հովիտը՝ որուն խորը քաղաքը կը ծածկուէր։

— Մտիկ բռէ։ Սա զլխանցի տուբ որ գէմբս կա-րենամ ծածկել...։ Որպէս զի բարեկամներ գիտ չճանչնան, թեկուս։

Տուի զլխանցիս։ Օրկինքաշա փաղցին՝ մէջն էինք։ Շառքօ անփախ երեւոյթով մը կը սուշէր։

— Մաքսիմ, հո՛ն, վարը, թրամուէլի կայա-րանը կը անտնեւ։ Սա կամուրջը, հո՛ն գնա կեցիր, կը խնդրեմ, սպասէ ինծի, սուս մը պիտի մոնեմ, բարեկամի մը լոյս պիտի հարցնեմ խմինեթէս, հօր-մէս, մօրմէս...։

— Չպիտի ուշանաս, հէ՛։

— Վայրկեան մը... յետոյ կը վերադառնամ։

Արագօրէն ազալիկ, նեղ ու միմին փաղցի մը մէջ նետուեցաւ ու անկեւտ թաղաւ... չաւէա։

Ա՛լ բնաւ չճանոցալեցայ այս մարդուն, իմ բնիկ-բոջն՝ գրեթէ կեանքիս չորս ամիսներու միջոցին։ Բաց չաճախ իր վրայ կ'երազեմ, բարի զգայութով մը ու զուարթ ծիծաղով մը։

Անի ինձի սորվեցուց շատ մը բաներ, զոր մարդ
չի գտներ խմատուններուն դրած ամենէն խոշոր գիր-
քերուն մէջ, — վասն զի կեանքի խմատույթիւնը
միշտ աւելի խորանկ է ու աւելի լայն՝ քան խմա-
տույթիւնը մարդկերուն:

Վ Ն Ր Ձ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍԲ ԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԷՆ

Այս գիրքը կը նուիրեմ զաւակներուս եւ ապագայ
հայ երիտասարդներու որոնք կեանքի մէջ ԸՆԿԵՐՆԵՐ
պիտի ունենան:

«Ընկեր» ոսկեգոծ բառին իրական ցոյացումն է
այս զբոյլը եւ կը յուսամ որ անփորձ երիտասարդնե-
րու խթան մը կ'ըլլայ, որպէս զի ընկեր ընտելու ասեմ
աւելի շրջահայեաց ըլլան:

ՀՐԱՏԱՐԱՐԱԿԶԷՆ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0344699

“ԱՐԵՒ”, ԳՐԱՏՈՒՆ ՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ

ՅԱԿՈԲ ԱՔՐԱՀԱՄԵԱՆ

Պատր Ալի, Րեփս ԷՖ. խաճ, Թիւ 10

	Ղ.Ը.
Աղքատին Պատիւը	150
Արաքսիա	100
Աւագակապետը	150
Արսէն Լիւրէն	50
Աթլանթիս	100
Անուշ	25
Արշին Մալ Ալան հայ. 15, թրք.	25
Բերայի Գիշերները	120
Բերրոյի Մանկավէպեր	50
Եւմէք քիթապը	75
Ընկերը	100
Ժողովուրդին Գիրքը	100
Հաստ բարակ մէկ գին է	50
Համմէ Շաքար Մամէ	50
Մանչ Աղջիկը	125
Միչէլ Սթրոկոֆ	120
Սիրահարի մը Դատեր	60
Մատու Մէջն է	50
Նիք Քարթէր	200
Նաթ Բինքերթըն	200
Շէրլոք Հոլմս	40
Ոսկի Արագաղ	50
Պէն Հուր	200
Ռաֆայէլ	100
Սիրային Ոճիր	100
Սիմոնէ և Մարի	400
Տալր Կարապետ	25

Գ Ի Ն 310 Ղ Բ Ո Ւ Շ

Տպագր. ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ